

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГРАБА И ПРИЛОЗИ ЗА КУЛТУРНУ
И ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ

50

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Бр. 50

Покренуте 1985.

УРЕДНИШТВО

Проф. др Јелка Ређеп (уредник *Серије књижевности и језика*)
Проф. др Љубомирка Кркљуш (уредник *Серије друштвених наука*)
Мр Мирослав Радоњић (уредник *Серије уметности*)
Проф. др Јован Максимовић (уредник *Серије природних наука*)

Штампање ове свеске финансирано је из
Легата инж. Лазара Стојковића и Савете Стојковић

ISSN 0352-7700

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

ГРАЂА И ПРИЛОЗИ ЗА КУЛТУРНУ
И ДРУШТВЕНУ ИСТОРИЈУ

Св. 14

РЕДАКЦИЈА СЕРИЈЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

Др Љубомирка Кркљуш (уредник), *др Владан Гавриловић*,
др Драган Коковић, *др Таијана Лукић*

Славко Гавриловић: ПРЕДЛОГ МАЈОРА РАДИШИЋА ИЗ 1821, О СТВА-
РАЊУ УЧЕНОГ ДРУШТВА У КАРЛОВЦИМА; Љубомирка Кркљуш:
ПРОПИСИ О ШТАМПИ У ВРЕМЕ СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОКРЕТА
1848/49; Љубомирка Кркљуш: ЗАКОН ВОЈЕНИ И УРЕДБА О ПРЕКОМ
СУДУ 1848; Владан Гавриловић: КРАТКА НЕДОВРШЕНА БИОГРА-
ФИЈА ПАТРИЈАРХА ЈОСИФА РАЈАЧИЋА; Владан Гавриловић: ДВА
ПИСМА НИКАНОРА ГРУЈИЋА ИЗ ПЛАШКОГ 1859, ПАТРИЈАРХУ
ЈОСИФУ РАЈАЧИЋУ; Данка Вишекруна: ДЕЦА У НАРОДНОЈ КУЛТУ-
РИ СРБА (Цртице из Војводине); Данка Вишекруна: БОЖИЋ У КУЋИ
ЈЕЛАЧИЋА У МОСТАРУ

Нови Сад
2010

САДРЖАЈ

Славко Гавриловић: <i>Предлоз мајора Радишића из 1821, о стварању Ученог друштва у Карловцима</i>	5
Љубомирка Кркљуш: <i>Пројиси о шћамји у време Српског народног йокрејта 1848/49</i>	11
Љубомирка Кркљуш: <i>Закон војени и уредба о Преком суду 1848</i>	35
Владан Гавриловић: <i>Крајка недовршена биографја йајријарха Јосифа Рајачића</i>	43
Владан Гавриловић: <i>Два йисма Никанора Грујића из Плашког 1859, йајријарху Јосифу Рајачићу</i>	53
Данка Вишекруна: <i>Деца у народној култури Срба (Цртице из Војводине)</i>	59
Данка Вишекруна: <i>Божий у кући Јелачића у Мосћару</i>	69

СВЕСКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

Св. 14

За издавача
Проф. др Душан Николић

Лектор и коректор
Миријана Зрнић

Технички уредник
Вукица Туцаков

Ликовно-графичко решење корица

Коле Ђиновић

Компјутерски слог
Младен Мозешић, ГРАФИЧАР, Нови Сад

CIP — Каталогизација у публикацији
Библиотека Матице српске, Нови Сад

80/82

СВЕСКЕ Матице српске : грађа и прилози за
културну и друштвену историју. Серија књижевности
и језика / уредник Јелка Ређеп. — 1985, св. 1— . —
Нови Сад : Матица српска, 1985— . — 24 cm

ISSN 0352-7700

COBISS.SR-ID 2857738

Штампа: Прометеј, Нови Сад

ISSN 0352-7700

9 770352 770005

Славко Гавриловић

ПРЕДЛОГ МАЈОРА РАДИШИЋА ИЗ 1821, О СТВАРАЊУ УЧЕНОГ ДРУШТВА У КАРЛОВЦИМА

У архивском фонду Гимназије у Сремским Карловцима, из 1826. године налази се опширнији спис мајора Михајла Радишића, писан новембра 1821, а септембра 1826. упућен директору Гимназије Јакову Герчићу, према раније датом обећању. Из списка се може разабрати да је Радишић службовао у Винковцима у Штабу Бродске граничарске регименте и да је, до тада, у служби провео 23 године, да је пратио културна збивања у српској средини, а да је повод за свој спис добио читањем *Дјејанија к историји српскога народа* публицисте Димитрија Давидовића (1821), запазивши, при томе, много недостатака у погледу речи и граматичких правила, односно запостављеност српског језика у односу на стране, посебно на немачки и латински језик. Дошао је до закључка да је запостављеност језика могуће превазићи стварањем *Ученог друштва* које би се бринуло о усавршавању и неговању српског језика. Око тог Друштва требало би окупити много људи који би сарађивали на преводу страних књига, на писању прилога из свих области наука и уметности, од историје, етнографије, географије, астрономије до поезије, а по потреби уз знатно коришћење постојећих речника словенских језика.

Сматрао је да би седиште Друштва требало да буде у Карловцима, због Гимназије и Митрополије, под патронатом свестрано ученог мецене, митрополита Стефана Стратимировића. Друштво би постало средиште у које би се сакупљали писмени састави сарадника и од његове стране били редиговани. Преко Друштва упознавао би се и јавности представљао широк круг сарадника; људи-ствараоци би излазили из анонимности, уздизали би се до виших наука, а тиме би се уздизала и нација. Знао је да рад Друштва не би текао без почетних тешкоћа, али је био уверен да и српски језик мора поћи путем других језика и то постепеним изграђивањем, уношењем нових речи и избацивањем варваризама.

О Радишићу (Михајлу?) знамо, засад, још само то да је био племић („от”) и носилац Леополдовога ордена,¹ што ће рећи да је имао садржајну биографију, за којом треба трагати.

Радишићев спис гласи:

Ideen zur Cultivirung der Illyrischen Sprache!

Aus Anlass eines in Jahre 1821 zufällig erhaltenen Serbischen Calen ders blättere ich denselben durch, um meinen Muttersprache, die mir seit 23 Dienstjahren in dem militair Stande so ziemlich entgangen ist, ins frische Gedächtniss zu bringen. Obschon ich den Inhalt eines Gegenstandes (die gedrängte Historische Darstellung der Serbischen Nations) sehr passend gefunden habe, wofür auch der Verfasser Herr Davidovich für seine Mühe (Extract von Raich) Alles Lob verdient, so konnte mir dessen Styl nicht in mindesten gefallen, weil die neue Zusammensetzung, Zusatz, Auslassung, Abänderung und Abweichung der Wörter von den bestehenden Gramatical Regeln und andere üblichen Wortfügungen mit einer Unform sehr stark abgereichen haben. Z[um] B[ei]spiel) Честѣю Statt Честію u.s.w. Dieser Gegenstand gab mir Staff zur Erinnerung und Vergleichung der fremden Sprachen, welche nach einen langen Zeitraum allmählig mehr und minder ausgebildet, und zum Theil von Barbarismen gereinigt, theils durch Einführung neuer Wörter das sogenannte Bürgerrecht erhalten haben.

Bevor ich zum vorgesetzten Zweck dieses Aufsatzes schreite, sey es mir erlaubt die billige und trostvolle Erwähnung zu machen, dass die in der Osterreichische Monarchie zerstreute Illyrische Nation grossentheils gebildete, durch in aus- und inländischen Academien sich erwerbene Kenntnisse grosse Männer in verschiedenen Ständen und Chargen erzeugt hat, welche ein thatenvolles Leben ruhmvoll beurkundet haben. Einige derselben haben theilweise sehr sparsame, andere dagegen mehrere nützliche und schöne Uibersetzungen, auch neue Bücher geschrieben, und dem Publico mitgetheilt, die man einmal gleichgültig gelesen, und bald vergessen hat. Jene Bücher fanden keinen genügenden Absatz, und der Verfasser blieb für seine Mühe unbekannt — indeme er kaum die Druckkosten erschweigen konnte. Ein zweiter, dritter etc. von diesen Beyspiel abgeschreckt-verloren wie sehr natürlich- alle Lust zur weiteren Unternehmung- dieses nützliche gutgemerite Bestreben, fing mit der Ausbildung der Sprache bei mangelnden Hilfsmittel zu selten an!

Obwohl es eine bekannte Sache ist, dass der Studirende Jüngling oder Staatsbeamte seine Muttersprache nicht in dem Grad erlernen kan, als er die Lateinische und die Deutsche nothwendig und gründlich studiren muss, um seine künftige Subsistenz sein Glück zu sichern, so gäbe das Mittel und Wege

---

¹ Летопис МС, 1825, стр. 24.

diesem Mangel abhelfend zu begegnen, welche nach meiner Einsicht folgende Voraussetzungen und Bedingnisse erfordern würden.

1. Eine gelehrte Gesellschaft zu errichten, welche verpflichtet, wann Alles aufzubiethen, was zur Ausbildung und Verfeinerung der Muttersprache immer möglich reichen könnte.

2. Eine gedruckte Aufforderung an die Nation zu erlassen, dass jeder Gebildete ohne Unterschied des Standes und Ranges nach Maass seiner Kenntnisse kleine oder grössere Aufsätze in Prosa oder in Versen, auszügen aus berühmten Schriftstellern und Uibersetzungen aus fremden Sprachen an die besagte Gesellschaft zur Censur einsende.

3. Diese Aufsätze sollen nach Belieben des Verfassers mit Bezeichnung des Namens oder Anonym in einer neu entstehenden Serbischer Zeitung gedruct machen und zwar unter beliebiger Benennung: Kunst, Literatur, Unterhaltungsblatt für gebildete Leser, Wanderer, Sammler etc. nach Beyspiel der deutsche Blätter etc.

4. Wenn der Verfasser und Einzeicher eine Aufsatzes einzelne seltene Wörter in Ermanglung eines Dictionairs zu übersetzen, oder sich in der Muttersprache auszudrücken nicht vermag — so kann er die Uibersetzung der Gesellschaft überlassen.

5. Das Gesellschaft mit dem, in den hohen Deutschen und Lateinischen Schulen geschöpften Wissenschaften ausgerüstet wird einen reichhaltigen Schatz und Vorrath an theologischen und sonstigen Büchern ein gutes Hilfsmittel besitzen. In Ermanglung eines vollständigen Illyrischen Lexicons — würde ein anderes Hilfsmittel angemessen seyn sich die Russische, Pohnische, und Böhmische Wörtenbücher zu verschaffen.

6. Alle diese Aufsätze können gegen eine angemessene Belohnung vergütet werden.

7. Diese Gesellschaft von hohen Werth ihres Berufes durchdrungen, wird nicht allem die einzelne Wörter ausbessern, sie kann auch die Aufsätze mit besseren Ideen erweitern durch Kunst, durch sichtbare Munterkeit und Ausdruck des fröhlichen mehr umfassenden Geistes, des seinen Geschmacks, und Aesthetischer Beurtheilung bereichern und befördern.

8. Wenn diese wohlgemeinte Ideen von meiner hochgeehrten und geliebten Nation gewürdigt und geprüft werden, dass dieser Vorschlag als neue Erscheinung den Staats Absichten und sonstigen politischen Verhältnissen nicht im Geringsten entgegen stehet, so dürfte meines Srachtens der Centralpunct dieser Gesellschaft in Carlovitz mit Zuziehung der daselbst befindlichen Gymnasial Professoren etablirt werden, es verstehet sich von selbst unter der Oberleitung S[eine]r Excellenz des Herrn Erzbischofs von Stratimirovich, welcher als allseitig gelehrter und allgemein hochverherter Moecenas bei der Nation beliebt ist. Sollte diese gemeinnützige Sache den gewünschten Gang nehmen, so unterliegt es keinem Zweifel, dass Jeder auch minder Gebildete an

diesen Zeitung oder Zeitschriften, wo Tausenfache Gegenstände vorkommen werden, mit grösster Bereitwilligkeit und Vergnügen theilnehmen werden.

Zu dieser Unternehmung werden die vorzüglicheren unserer Nation zur Aufmunterung dieses edlen Bestandes mit guten Beyspiel voran gehen! wobey der Hauptumstand nicht ausser Acht gelassen werden darf, dass der Vortrag mit eines Deutlichkeit, Korectheit, Eleganz des Styls mit Nachahmung der Natur und moralischer Tendenz geschehe. Hintzu werden sich unendliche Stoffe darbiethen: Pflicht- Tugend-Sittenlehre — die Perlen der Vorzeit aus das heiligen Schrift (mit einen bessern Styl) die Geschichte — dieser unermessliche Zweig der Wissenschaft — die physische, Astronomische und Statistische Geographie — die Naturmerckwürdigkeiten der Erdkugel, Sitten und Gebräuche der Bewohner — der edle Character und die unerschütterliche Beharrlichkeit der berühmten Nationen, die Characterzüge der grossen Männer, Lieder und Gesänge, kleine angenehme Erzählungen — von der Oeconomie, Dramaturgie, Poesie etc. etc. Alle derley angenehme und verständige Gegenstände werden von lesenden Publico mit Vergnügen aufgenomene, auch selbst jene gute Gedanken zu sammeln, die bereits in den zerstreuten Büchern erschienen sind.

Es wird zur Grundlage der Wahrheit angenommen, dass nicht jeder Gebildete unserer Nation im Stande seyn wird, auch dessen Berufspflichten ihm keine Zeit gestatten Bücher zu schreiben, wohl aber und wahrscheinlich einzelne Aufsätze zu liefern! Concordia res magnae crescunt. Auf diese Art werden wir im Stande gesetzt mit der Ausbildung der Sprache in der Literatur einen verwigenden und unerschütterlichen Colos aufzuthürmen. Der Anfang muss geschehen. Auf diese Art kam in der Verbesserung unserer Muttersprachen vorgearbeitet werde. Durch solchen Zufluss wird die Nation angenehm überrascht und beschäftigt — sie wird mit Nutzen und Vergnügen lesen und leitern! Ich werde bemüht seyn die Wichtigkeit dieser Gegenstandes mehr zu ererörten:

Ein solche Anstalt wo die feinen Fäden für alle Zweige der Wissenschaften, oder des erlaubten anständigen Witzes im höheren forschen zur Ausbildung der Sprache zusammenlaufen, und sich in eine festere Massa verknüpfen, wo die Aneiferung und der höhere Grad des Geistesbildung durch das wechselseitige Ineinandergreifen im vollkommenen Grade erreichbar ist, kann allerdings eine allgemein heilsame Wirkung hervorbringen; die sich mittelbar auf die ganze Nation mit einer kraftvollen Begeisterung ausbreiten wird der hohe Zweck dieser nützlichen Sammlungen der verschiedenen Aufsätze, Auszüge, eigenen Ideen, und Übersetzungen, dann ihrer öffentlichen Mittheilungen kann mächtig einander greifen.

Die Männer verschiedenen Standes werden sich aus entferntesten Gegenden kennen lernen! Mancher halb verschlummerte Geist wird dadurch aufgeweckt, seine erübrigende Zeit diesen erhabenen Gegenstande zu widmen! Sein Ehrgefühl wird vielleicht durch den einzige Bezeichnung seines Namens in

den öffentlichen Blättern aufgemuntert! — Die verschiedenen Gesinnungen und Entschlüsse werden von einem Gegenstand zum andern geleitet, richtiger aufgefasst, belehrt, critisirt, und ergründet.

Wir müssen uns bestreben „semper ulterius“ nach dem göttlich gesegneten Grundsatz, welcher unsern Geistes- unsern sittliche- und unsere Lebensbildung annähern zu den Idealen! erhebt die unser Verstand und unser Herz als das höchste gut anerkennen! Warum sollen wir die von unsere Uralten so schön und gehaltvoll hinterlassenen Kirchenbücher nicht weiter cultiviren? Warum nicht dieser vorrätigen reichhaltigen Schatz in einer andern Form auch auf andere Gegenstände in dem unermesslichen Gebiete der Wissenschaften anwenden? und durch die Ausbildung der Sprache zu höheren Stufen der Wissenschaften gelangen?

Indeme wir kein National Academien besitzen, woselbst die Wissenschaften in der Muttersprache tradirt werden, so erübrigt uns kein anderer Mittel, als diese Maassregel zu ergreifen! Andere Nationen haben der Gegentheil dargethan, nemlich: durch die Erlernung der Wissenschaften in ihrer Muttersprache, haben sie dieselbe zugleich cultivirt. Wir können nach Erlernung der Wissenschaften unsern Muttersprache cultiviren! Wollen wir um eine bessere Bahn einschlagen, den Knoten der scheinbaren Unmöglichkeit zerhauen, und nicht beim alten Gang verbleiben, im welchen die Vervollkommung allerdings gehindert wird, so bin ich der Meinung, dass wir jeder künftigen Verlegenheit mehr und minder enthoben werden, uns nach dem Wunsche höheren Sünns auszudrücken: sobald die gehörige Zusammensetzung, die Biegung und Neuheit der Wörter, und die technischen Ausdrücke allmählig eingeführt werden.

Das einzige Mittel „die Harmonie und Concentrirung der Kräfte“ ist zu diesen Zwecke erreichbar. Wenn es uns dereinst gelegen seyn wird diesen Gegenstand mit Ernst zu betreiben, so bin ich fast überzeugt, dass wir mit Fleiss und Einsicht eben so gut beginnen, als mehr und kräftiger fortsetzen werden. Die Wenigen von der Nation haben Gelegenheit und Lust sich der Theologie dieser reichhaltigen Quotte der Kirchensprache zu widmen, und die vorrätigen Schätzen zu würdigen, und selbe auf andere Wissenschaften, welche in unserer Sprache noch sparsam hin und da zerstreut sind mit einer Modification anzuwenden.

Es soll uns kein Opfer schwer fallen, dieses nothwendige und nützliche Unternehmen zu beginnen! die Weissbegerde, der muntere Character verbunden mit der regsten Empfänglichkeit endlich die Ambition, womit die Illyrische Nation ausgestattet ist, berechtigt eine mit aller Billigkeit des Gute und Edle zu erwecken.

Diese Schritte stehen — mit der Religion und Civilisation unmittelbar in engster Verbindung. Es soll unser heiliger Beruf seyn, durch die Bildung der Sprache die Nation emporzuheben! Man wird nur einwenden, dass dieses schwere Problem nicht so leicht gelöst werden kann, worauf ich zu beantworten die Ehre habe, dass es doch in der ausführbarer Möglichkeit liege, je

schwerer und ungewöhnlicher der Anfang, desto glänzender und glorreichere Resultate hervorgebracht werden können, und die Nachwelt wird von dieser herrlichen Begründung und Einführung nützliche Früchte der aufkeimenden Saat dankbar werden!

Ich wünsche dass dieser Vorschlag von einsichtsvollen Männern meiner geliebten Nation gewürdigt, und zum gewünschten Resultate der Ausführung gefördert werden möchte. Damit auch Wir bei den verfeinerten literarischen Schwung der gegenwärtigen Zeit zur Ausbildung unserer Muttersprache endlich mit vereinter Kraft, Ernst, und Harmonie gleichsam jenen fleissigen und Bewunderungswerthen Bienen zur Stiftung und Erhaltung des Ganzen zugreifen möchten.

Wien im November 1821.

Ritt.v[on] Radischits, m. p.

*

Hochgeehrtester Herr Director!

Gemäss meines Versprechens gebe ich mir die Ehre denenselben des obige zuzusenden, und mit ausgezeichnete Hochachtung zu geharren

Euer Wohlgebohrn

ergebenster
Radischich
Major

Winkowze am 28-ten 7-ber 1826.

(АСАНУК, ФКГ, XXIX, Прилог бр. 8/1826, оригинал)

ПРОПИСИ О ШТАМПИ У ВРЕМЕ СРПСКОГ НАРОДНОГ ПОКРЕТА 1848—1849.

У бројним захтевањима војвођанског српског становништва у току Српског народног покрета 1848—1849, међу осталим захтевима помиње се и слобода штампе. Слобода штампе није се нашла у одлукама Мајске скупштине, али је помињана у изјавама вођа покрета и сматрала се за освојену тековину револуције. Тако се и патријарх у свом прогласу од 7. октобра изјаснио за слободу у цркви, школи, језику и писму.¹

У току покрета 1848—1849. излазило је у Војводини троје новина: *Вестник*, *Најредак* и *Позорник Војводсџва Србије*. Прописи о штампи у Војводини нису дуго били донесени. *Привремена уредба за печатњу* издата је тек 1849. године.² О доношењу закона о штампи било је говора још на седници Средоточног прављенија Војводовине у Карловцима 14. јануара 1849. Потпредседник Ђорђе Стратимировић је изнео предлог да се формира суд који ће судити за прекршаје слободе штампе. Слобода штампе се може дати, али не апсолутна, која би доводила у питање народну власт, јер је то противно духу одлука Мајске скупштине. На истој седници је предложено да се одреди комисија, која ће начинити предлог закона о штампи, по којем ће се моћи казнити свако, ко угрози слободу штампе. Сачињавање пројекта овог закона је поверено потпредседнику.³

Коначни текст уредбе о печатњи није датиран, те се време њеног издавања може само приближно утврдити. Комисију за израду прописа о штампи именовано је патријарх, 15/27. априла 1849. У њу су ушли: Павле Риђички, Константин Богдановић, Петар Јовановић, Ђорђе Стојако-

¹ *Најредак* бр. 9, 16. новембра 1848.

² Рукопис уредбе чува се у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду Српски народни покрет 1848—1849 (у даљем тексту АСАНУК, СНПок), кут. 11/22, 849, 3650.

³ АСАНУК, СНПок, *Прошколо закљученија Средоточног Прављенија Војводовине у Карл*, 14. јануара 849.

вић, Јевстатије Михаиловић и Фрања Криштоф.⁴ Истога дана патријарх је наложио члановима комисије Михаиловићу и Богдановићу да званично обавесте уредника *Найрејка* Данила Медаковића да ће у року од осам дана „закон о печатњи и узаконење пороте и њеног јавног судејског поступка обнародован бити”, те му налаже да о томе објави званично саопштење.⁵

Комисија је завршила посао у предвиђеном року и 21. априла/3. маја 1849. доставила текст уредбе патријарху.⁶ Уредба је објављена у претпоследњем броју *Найрејка*, тек почетком јуна. Вероватно је, дакле, да је издата током месеца маја 1849, после аустријског закона о штампи.

* * *

Ваша Светост!

Заседалним закљученијем Правитељства од 15^{ог} т. мца наложено је долупотписанима да закон печатње сочинимо тако, да би се тај за 8. дана от добивеног налога и обнародовати могао. Налогу овом Правитељства задоста чинимо прилазајући под %. Закон печатње заједно са Судом печатње и уредбом о поступку судејском. Будући пак да је по уређењу закона овог нужно постало званије Главног Прокуратора, који ће јавне интересе против преступника печатње заступати имати; ми по узимном саветовању за исто званије предлажемо адвоката Стевана Поповића из Ирига.

Свету десницу целујући с високим почитанијем пребивамо у Земуну 21. Априлија 849.

Ваше Светости

нижајши
Павле Риђички
К. Богдановић
Петар Јовановић
Георгије Стојаковић
Евстатије Михаиловић

---

⁴ *Весник*, 26. априла 1849.

⁵ АСАНУК, СНПок, кут. 10/21, 1849, 3493.

⁶ Рукопис уредбе под насловом „Привремена уредба за печатњу” чува се у Архиву Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима, у фонду Српски народни покрет 1848—1849, кут. 11/22, 849, 3650.

ПРИВРЕМЕНА УРЕДБА ЗА ПЕЧАТЊУ

Одделеније I

Правила о слободи печатње

§ 1.

Уредба ова важи за она преступленија печатње, која од дана публикациије буду се догодила.

§ 2.

Сваки пак, који би пре већ печатано списаније и после обнародовања ове Уредбе издао, подлежи овим законима.

§ 3.

Све, што се у овој Уредби у смотренију печатани списанија наређује, не разумева се само о производима печатње, но односи се и на све друге, било каменом, или металом, или дрветом или ма којим другим механизмом или хемичним средствима разпрострањене производе духа и изображавајући художества.

§ 4.

Код сваког печатаног списанија мора се назначити име онога, који је печатао, или ако би особити издавалац или прејемник (:Verleger:) био и једног и другог име, као и место и време изласка.

Пропис овај важи и у смотренију сваког појединог листа (:броја:) или свеске какви периодически списанија, као што су новине, летописи, журнало и т. д., но овде заједно мора и име одговорног учредника изложено бити.

§ 5.

Сваки може периодическа списанија издавати, који условијама ове уредбе задоста учини.

§ 6.

Који у будуће какво периодическо списаније издавати намерава, мора се предварително код главног прокуратора, ако би тај у месту изданија седио, иначе пак код местне за јавну сигурност постављене војводовине власти пријавити се, и дужан је изјавити:

а.) наслов периодическог списанија, рок изласка, и хоћели политичног или неполитичног садржаја бити.

б.) означити име и место пребиванија одговорног учредника, или ако би се више њи на листу спомињало, то се морају свију имена и место пребиванија саопштити.

в.) Име и место печатника, или ако би особити издаваатељ или прејемник (:Verleger:) био, име и једног и другог.

§ 7.

Ако би обадва ова изостала, или ако у истој нису за издавање периодически списанија закони прописи точно набљудавани, у том случају може главни прокуратор или јавна поради сигурности постављена власт издавање таковог списанија донде, док се прописана условија не испуне, забранити.

§ 8.

Ако при периодическом издању особити издаваатељ није именован, онда се за таковог сматра одговорни учредник. Одговорени учредник само онај може бити, који 24. године има.

§ 9.

Од сваког појединог листа (:броја:) или свеске каквог периодическог списанија, равно и од сваког другог печатаног списанија, које неби више од 3. табака износило, мора се при почетку раздавања код полицајне или судејске власти на месту изласка, а у месту, гди главни прокуратор седи, и овоме по један екземплар предати.

Ако би се сврху тога признаница захтевала, на овој се мора и време, кад је екземплар предат, точно назначити.

Ништа мање раздавање и разшиљање периодическог листа из овог узрока несме се зауставити.

§ 10.

Издаваатељ је дужан у свом периодическом писанију сваку поправку саопштеног у томе збитија у првом по пријатију следујућем листу или свезки и то без плате у толико примити уколико ова поправка не би заузела више од оног чланка на који се отговара.

Ако би пак више места заузимала, то за сувишак, који обаче двапут већи от нападајућег чланка несме бити, имају се обичне таксе за огласе платити.

У случају ако би се издаваатељ томе противио, примораће га на то главни прокуратор. Поправке тако названи инсерати, неморају се безплатежно примати.

§ 11.

Ако би се због садржаја каквог периодическог списанија тужба подигла, онда ће суд на поискање тужитеља приморати издаватеља, да на ту тужбу издану судејску наредбу подпуно и непромењено у првом слеђујућем листу или свезки, а тако исто и пресуду сообшти. У [прочем?] оставља се издаватељу на вољу хоћел' то у самом главном листу или прилогу сообштити.

§ 12.

Сваки који у предходећим §§ садржане прописе ненабљудава, биће појединце казњен с 5—100 ф. ср.

§ 13.

Који преднаведене новчане казни платио неби, казниће се затвором от 1. до 20. дана.

§ 14.

Који печатаним списанијама друге на дела позива, подстрекава или наводи, којима се

а.) Насилно отцепљење које части от целокупности државне свезе царства Аустријског причињава, или опасност за државу с поља, буне или грађански рат унутрености производи или увеличава.

б.) Насилна повреда и опасно угроженије лица владатељевог на телу, здрављу или слободи, или насилно препјатствије у извршенију његови владатељски права, или

в.) Којим би скупљена народна Скупштина насилно растурана или препјатствована бити имала, биће казњен тавницом највише до 6 година.

§ 15.

За опорочавање или друге увреде дужног страхопочитанија према владатељу, чиме би његово лице малоуваженију изложено било, биће преступник казњен затвором највише на годину дана.

§ 16.

Који чрез печатана списанија

а.) Друге на непокорност, противност, или подизање против закона, закони уредба, судејски наредба, или

б.) На непријатељства против разни са војводством Србије у добром одношенију стојећи народности, — против вероисповеданија пози-

ва, подстрекава, или наводи, казниће се тавницом највише на годину дана. Ништа мање под одређењеније тачке а.) неспада критика издати уредба, из које зла намера не види се.

§ 17.

Истој овој казни подлежи подстрекавање на нападање собственности, и у обште на таква дела која су казнителним законима забрањена.

§ 18.

Који какову на обшту опасност клонећу се новост измишљава, и ту под видом званичног саопштења јавља, тај подпада под затвор највише на три месеца.

§ 19.

Злоупотребљеније печатње којима се благодравије грубо вређа, или похотна изображенија распростире казниће се затвором највише на шест месеци.

§ 20.

Који у печатаним списанијама саопштавајући измишљена или изопачена дела кога или поименце, или знацима или фигурама које на њега налаже, лажљиво окривљује или у подозрењу доводи, да је известно непоштено или таково безправно дело учинио, које би га у јавном мњењу презрителним учинило, или понизило, ако то дело као клевета испада, биће казњен строгим затвором највише на 6 месеци.

§ 21.

Онај, који у печатаним списанијама

а.) Или другом без да би известна дела наводио грди и безчести или му подмеће гадна својства или умишљена.

б.) Или против кога на безчестије клонећи се премда истинита дела из приватног и фамилијарног живота наводи, која се нетичу јавног интереса, биће казњен затвором најдуже на мсц дана.

§ 22.

Равним начином бићеду казњена преступленија у предходећим §^{ма} 20, и 21ом изложена, ако су

а.) Против [појединца?], или јавни надлежательства односително на њиова званична дејанија

б.) Против са војводством Србије у добром одношенију стојећи народности или вероисповеданија управљена.

§ 23.

И умерши могу бити предмет ови преступленија (:§ 20 и 21:) и њи-ови сродници, супрузи, поочим или помајка, подскојена деца, тутори, пупиле, и шуре у 1ом и 2ом степену имају право за обрану спомена умершег казнителни поступак против преступника зактевати.

§ 24.

Преступленија у §§^{ма} от 14 закључително до 23^{гер} наведена, подпадају онда под определенија казни ови уредба кад је раздавање или разшиљање казни достојног печатаног списанија већ се започело.

§ 25.

Казни новчане, које су овом уредбом определене припадају обштинској каси за сироте оног места где је казн изречена.

§ 26.

Гди се више преступленија стичу, онда се казн по највећем определити има.

§ 27.

Поред осуде у преступленијама у §§ от 14 закључително до 23^{ер} изложенима може се јошт пресудити да се укине или уништи осуђено списаније у цело или от части, као и то, да се у stroj којим би се то произвело разместе, или по нарави stroја преиначи. Ова уредба неможе се распростирати на оне екземпларе, који су прешли у притјажаније трећег за своје употребленије.

§ 28.

Определене по овој уредби казни престају, ако се у приватним увредама за три месеца, а у јавним за један месец дана от преступленија рачунајући тужба непреда, или започети поступак судејски непродужи.

§ 29.

За свако печатано списаније относително на казн, накнаду штете и судејске трошкове најпре је отговоран сочинитељ, ако је знањем и вољом његовом било или небило ту његовог имена, издано.

После сочинитеља су овим редом одговорни:

- 1.) Издаваатељ
- 2.) Прејемник или деловодитељ
- 3.) Печататељ, т. ј. руководитељ печатње
- 4.) Разпростираатељ.

§ 30.

За содржај периодически печатани списанија одговара само одговорни учредник, уколико неби доказао, да је печатан казни достојан садржај против његове изричне воље, или без његовог знања и кривице догодио се.

После њега прочита у предходећем 29ом § означена лица по тамо опредељеном реду спадају под одговор.

Ништа мање за членове у новинама који су истинитим именом подписати одговара сам сочинитељ, ако се овај у Војводству судити може.

Одделеније II

Пропис

за поступак у случајевима преступленија печатње

§ 1.

У случају преступленија садржани у §§ 4. 6. 7. 9. 10. и 11. Одделенија I против злоупотребленија печатње прописа, припада изследованије и казнење оном надлежателству, које у оном окружију полицајну или судјеску власт има.

Пресуда тог надлежателства може путем апелације само потврђена или умекшана бити.

Свако даље прошеније изкључава се.

§ 2.

Преступленија, која би се са тим садржајем печатаног списанија учинила, изследоваће се и казниће се чрез *судове њечайње*, и то ако се преступленије у периодическом списанију учини, чрез онај суд печатње, у којег кругу листови изилазе, или гди обтужени живи; а при другим печатаним списанијама судиће печатње суд онај, у ког су кругу таква разпрострањена.

Ако се то догоди у окружијама разни печатње судова, то ће онај суд судити, пред којим се пре предузме.

О томе: је ли обтужени крив или није? суде поротници (:Geschworene, Jury:).

§ 3.

Пред судом печатње поступа се по начелима тужбене парнице. Главно претресање биће јавно и устмено.

§ 4.

Обтужује и тужбу води главни прокуратор или приватни тужитељ. Овај може имати заступника, који, ако властодавац његову писмену тужбу потписао није, или при устменом претресању лично не присуствује, своје пуномоћије показати мора.

§ 5.

Надлежтелство, које је за обдржаније јавности реда и сигурности постављено, дужно је или само собом или на упутствије главног прокуратора свако печатано списаније узаптити, које би

- а.) против прописа у §§ 4. 6. 7. 9. 10. и. 11. содржани изишло, или
- б.) гди би то из призненија јавне очевидне опасности нуждно било.

§ 6.

У свим другим случајевима може се запт само судом у следству тужбе, и у тој содржаног захтевања главног прокуратора или приватног тужитеља одредити.

Узапћење бива свагда само у смислу § 27. Отд. I.

§ 7.

Прошеније поради запта мора суд одма решити, како му се преда.

§ 8.

Свако у следству § 5. овог Отделенија одређено узапћење има се у случајевима под а.) истог 5^{ог} §^а означеном окружној полицајној или судејској власти; а у случајевима под б.) главном прокуратору пријавити. Ова објава има се учинити, или ако узапћење не би се догодило у месту обитанија главног прокуратора или власти, има се послати најдуже на 24. сата после узапћења.

§ 9.

Надлежна власт има по објави учињеног запта у случајевима под а.) предпоменутог § 5. изследованије званично предузети, и запт или потврдити или дигнути.

У случајевима пак под б.) има главни прокуратор поради потврђења запта тужбу суду печатње поднети; а суд је дужан одма и казнителни поступак започети, и о запту решити.

§ 10.

Ако сверху потврђенија или уништења, по § 5. метутог запта за 3. дана, — или ако узапћење не би у месту суда печатње или окружне судејске или полицајне власти догодило се, за 8. дана от узапћења чрез суд или надлежтелство неби решено било, и решеније ово неби се за ово исто време оном, против кога је запт одређен, на знање дало, онда запт губи по себи своју важност, осим ако ово сообштеније само због отсуствија оног, на ког би имало управљено бити, или због тога, што није изнаћи могао, неби се издејствовати могло, у ком случају је доста, ако се обзнана у званичном судилишту суда или власти јавно прикује, и у правителствене новине стави.

У случају, кад учињени по истом §. 5. запт престаје или уништи се, пристоји чрез запт оштећеном накнада штете, коју буду доказао, из земаљске касе; али у случају изричног уништења само онда, ако узапћење није ни содржајем печатаног списанија, нити небреженијем прописа у §§ от 4. до закључително 11. Отделенија I содржани оправдано признано било.

Ако запт престане, кривац опет се може даље гонити.

§ 11.

Суд печатње може поступати само на тужбу главног прокуратора или приватног тужитеља.

Главни прокуратор гони званично преступнике печатње, изузимајући оне случајеве, у којима се само на тужбу увређени приватни лица, којима су у овом смотренију и фамилије и надлежтелства равна, поступити сме. У случајевима последњег рода, има главни прокуратор само на захтевање увређеног поступати.

§ 12.

Свака тужба, била она од главног прокуратора или приватног тужитеља суду печатње предата мора списаније, точку која у себи преступленије содржава, точно означити.

§ 13.

Суд има најдуже за 3. дана по преданој тужби решити, има ли основа к' судејском поступку против пријављеног преступленија? и у

случају ако има, дужан је одма поступак започети, гди устменом претресању, по правилу предходи предуготовителни поступак (:Instructionsverfahren:).

§ 14.

Предуготовленије прави член суда, који после при судењу никаквог уплива имати неможе.

Извиђенија изван места суда мора чрез надлежну власт предузети дати; у осталом како главни прокуратор, тако и приватни тужитељ има право, трајућем предуготовленију предложенија на поједина извиђенија предуготовителном судији чинити.

§ 15.

Судија при предуготовителном поступку мора то правило пред очима имати, да је његов задатак довести дело на видело, истражити лица, која се имају на одговор позвати, и тим начином право претресање направити.

Предуготовителни судија сме само с дозвољенијем суда обиталиште обтуженог претрести.

При предуготовителном поступку сведоци се по правилу немају заклињати; осим ако се заклетва за нуждну из тог узрока нађе, што се предвиђа, да сведок неможе на устмено претресање доћи. Предуготовленије мора врло брзо ићи.

§ 16.

Обтужени трајућем изследованију несме затворити се.

§ 17.

По окончаном предуготовленију дужан је судија предуготовителни, кад је тужитељ главни прокуратор, овом изследователна акта предати. Главни прокуратор ако за нужно види, може от предуготовителног судије захтевати, да изследованије подпуни, но ово захтевање мора за 3. дана предложити.

§ 18.

По свршеном предуготовленију има главни прокуратор најдуже за 8. дана акта с тужбом у два екземплара суду печатње предати.

Тужба ће содржавати:

а.) точно означеније печатаног списанија и точки, на којима се тужба оснива.

б.) у тим лежећег преступленија.

- в.) оптужена лица.
- г.) сведоке, и вештаке, којих присуствије у заседанију судејском за нужно налази се.
- д.) захтевање, да се за кривца изрече.

§ 19.

Тако исто, кад је тужитељ приватно лице, мора му по окончаном предуготовленију предуготовителни судија дозволити, да акта прегледа, који такође по таквом саопштенију за 3. дана може захтевати, да се изследованије подпуни, или ако је подпуно, мора за 8. дана тужбу која по изискивању предходећег 18. § мора сочињена бити, суду предати, или тужбу код предуготовителног судије у протокол узети дати.

§ 20.

Ако за прописано време нити је допуњење изследованија искано, нити тужба предата нити у протокол диктирата, онда суд неможе више тужбу примити, но мора даљи поступак зауставити, акта оставити, о том тужитеља и оптуженог извести, и на захтевање овог последњег запт, ако би метут био, дигнути. Ако се пак тужба благовремено преда, то ће суд одредити дан претресања. Заједно пак саопштиће дупликат тужбе оптуженом, и заповедићему да на одређени рок суда, сам, или ако хоће с бранитељем, дође, и најмање 5. дана пре рока сведоке и вештаке, које пред суд позвати жели, и избраног бранитеља суду обзнани.

§ 21.

У горњем §. споменути позив мора се оптуженом најмање 8. дана напред доставити.

§ 22.

Тужитељ може захтевати, да изследованија и nebude. У том случају мора одма прописану у 18. §. тужбу, и то ако је узапћење предходило, кроз време у §. 10. означено, предати. Ако узапћење није предходило, може се исто у овој тужби искати.

§ 23.

Ако предметно преступленије за собом казн тавнице доноси, а оптужени бранитеља себи избрао неби, то ће суд таковог званично поставити.

§ 24.

Обтужени и његов бранитељ могу увек акта изследователна у канцеларији суда прегледати.

§ 25.

У заседаније суда позваће се поред обтуженог и његовог бранитеља, тужитељ, поротници, к' томе они сведоци и вештаци које парничари заишту.

§ 26.

Заседаније суда је јавно. Само оружаним није слободно у заседаније доћи.

§ 27.

Суд може у сваком магновенију претресања на предложеније тужитеља или обтуженог, по советовању у овом вопросу и донешеном закљученију удаленије слушатеља из заседанија одредити, ако би чрез јавност могло благодравије повређено бити; но изклученије слушатеља не простире се на лица, која могу бранитељи бити, а и преко тога сваки парничар има право и у тајном заседанију три своја поверена лица на својој страни имати.

§ 28.

Ако би слушатељство бунтовним владањем деловање суда узнемиравало, то се први пут има чрез председатеља суда опоменути, а у повторителном случају заседаније на неколико сати одложити.

§ 29.

Председатељ суда дужан је на то пазити, да се пристојност у заседанију набљудава.

§ 30.

Ако би заседаније и тајно било, опет зато оглашење пресуде мора јавно бити.

§ 31.

Три дана пре него што ће се парница у заседанију јавно предузети, суд ће у сваком поједином случају у јавном заседанију свом из целе листе окружни поротника коцком определити 45. такови, који ћеду на предузимање парнице позвати бити.

§ 32.

Списак ови 45. поротника има се како тужитељу тако и оптуженом дан један пре заседанија, у ком ће се парница решити, доставити. Ово саопштеније не сме ни пре ни доцније бити.

§ 33.

Ако на рок претресања неби барем 36. поротника дошло, то мора председатељ суда число то из местне листе поротника коцком допунити.

§ 34.

Који поротник без довољног извиненија изостане, или пре закљученија заседанија удали се, биће судом на казн од 20—50. ф. сребра осуђен, који новци местним сиромасима припадају.

§ 35.

Пре него што се претресање започне, прогласе се у присуствију тужитеља и оптуженог имена на овај акт позвани поротника.

Имена сваког присуствујућег поротника метну се у један сосуд, пак онда се из овог извлаче имена они, који ће ду поротни суд сочињавати.

Како се ког име из сосуда извуче, има најпре оптужени, пак онда тужитељ право одбацити га.

§ 36.

Дванајст поротника може како тужитељ, тако и оптужени одбацити без да наведе икаквог узрока; проче могу такође одбацити, ако основани узрок, кога суд за такови призна, наведу. Ако би се толико поротника одбацило, да 12. неостане, мора се заоставше число из листе местни поротника коцком попунити, при ком одбацивање равним начином само с наведенијем основаног узрока места имати може.

§ 37.

Ако у парници којој више тужитеља или више оптужени буде, и ако се они у смотренију одбацивања поротника између себе споразумети неби могли, онда ће се коцком определити ред између њи, којим ће ду право одбацивања употребити, и потом поротник, који чрез једног од тужитеља или оптужени одбачен буде, сматра ће се као да је от свију одбачен.

§ 38.

Поротни суд је онда састављен, кад буду 12. њи чрез председатеља суда из сосуда извучени, који нису одбачени били.

Осим ови опредељују се равним начином, и такође поред права одбацивања, као и при опредељенију поротника и заменитељи њиови, за сваког по правилу један. Ако се пак предвиђа, да ће се претресање надуже провући, могу по два или по три заменитеља придружити се.

§ 39.

Пресудителни суд состоји се из 5. судија, разумевајући у том числу и председатеља. Има и један пероводитељ без гласа.

§ 40.

Пошто сви дванаист поротника и заменитеља по реду коцком опредељеном своја места заузму, председатељ овако им прослови: Ви обећавате и заклињете се пред Богом и људма, да ће те доказателства, која против обтуженог буду наведена внимателно и савестно испитати и све уважити, што би на корист, или пагубу обтуженог служити могло, пре изречене пресуде о предмету предузетом с никим недоговарати се, и сваку омразу и наклоност на страну метнувши, без стра и нагона шкоду учинити но са постојанством чесног и свободног мужа, по вашој совести и внутреном уверенију које из свију за — или против обтуженог наведеним доказателствама решеније донети.

После поименце учињеног позива поротника, сваки ће по особ дигнувши руку рећи: Ја се заклињем, тако ми Бог помогао!

§ 41.

Пероводитељ ће затим на позив председатеља тужбу прочитати; потом ће се, ако обтужени предварително не би имао шта предложити, нуждна документа прочитати, сведоци и вештаци преслушати, одговор на доказателства у претрес узети, и стране и бранитељ са својим изложенијама и зактевањем саслушати се, гди обтуженом и његовом бранитељу има се последња реч дати.

Председатељ, судије и поротници имају право на парничаре, сведоке и вештаке питања управљати, такођер и парничари могу сведоке и вештаке вопрошавати, обративши се због тога на председатеља.

§ 42.

Председатељ руководи предузимање дела, и опредељује ред ако би ји више говорити хотело. Његовом се благоразумију и совести оставља сва средства употребити, која би за способна и цели сходна нашао, за моћи најбоље објасненије постигнути.

§ 43.

Сведоци и вештаци морају се пре испита заклети, да ћеду без сваке мрзости и стра совршену истину, и ништа друго, но истину исказати.

Они потом на питање председатеља казаће своја имена, презимена, године, стање, и занимање своје, такођер и место свога становања или пребивања, и имају се изјаснити, јесули обтуженог јошт пре познавали, и јесули с њиме, или са тужитељем, и у ком степену с једним или другим сродници, или шуре?

§ 44.

Против њиове воље не могу се као сведоци, или као вештаци преслушати:

а.) Они, који су са обтуженим, или с којим од више обтужени увишим или нижим степенима сродници.

б.) Сестре и браћа, и сестрићи, и братићи обтуженог, као такођер и они, који су с њиме јошт изближе сродни, и у првом степену и шуре.

в.) Муж или жена и после разведеног брака.

§ 45.

Они, који се због буди каквог злочинства под испитом или казни налазе, и лица која јоште немају четирнаист година, несмеду се под заклетву узети.

§ 46.

Ако би се ко већ као сведок или вештак при поступку предуготовителном заклео то само пре испита на заклетву опоменути се има.

Тако исто довољно је и вештаке, који су једанпут за свагда заклети, на ту заклетву опоменути.

§ 47.

При поступку предуготовителном у протокол уведени испити сведока и вештака могу се доказателство само онда узети, кад због смрти исти лица, или због други узрока није могуће да у устменом судејском

поступању (претресанију) предстану, о томе пресуђују судије саслушавши тужитеља и оптуженог.

§ 48.

Кад је оптужени или његов бранитељ последњу реч изрекао, то изјави председател да је судејско претресање закључено, и [свата?] накратко цео главни садржај, без да своје мњеније изјасни. После тога на делу односећа се закона објасненије придода, и онда писмено стављене вопросе, на које поротници одговарати имају, прочита.

§ 49.

Вопроси на то се управљати морају, јели оптужени крив да је пријављено преступленије у обстојателствама тужбом изложеним учинио.

Сваки вопрос треба само једно обстојателство да содржава, и да је тако постављен, да се на њега са са простим: „Јест — или није” одговорити може.

Председатељ мора поротнике на то позорне учинити, да се о свакоме вопросу поособ изјасне.

§ 50.

На постављене вопросе могу парничари изјасненија чинити, о којима суд решити има.

§ 51.

Поротници са вопросима њима предатима и трајућему поступању суда и своме од њи учињеним примечанијама, и са печатаним списанијем, на које се тужба односи, ако се не би одма у том што ће изрећи согласили, оду у другу собу, гди им се никакови акти недају. Они тако себи изберу началника, који ће њиово гласовање руководити.

§ 52.

Поротници не смеду њиову собу оставити док своју пресуду неизрекну, а у случају ако би какво изјасненије или поученије требовали, имају такову од Председатеља измолити, који на њиову молбу к њима оде.

Суд може противделујуће поротнике новчано до сто фор. сребра казнити. Сваки други, који ове прописе преступи може се са затвором од 24. саата казнити.

§ 53.

Поротници морају о томе јели оптужени крив, или није крив, на сваки њима предложен вопрос, са „Јесте, или није” одговорити. Други се одговор не прима. Они при томе нису обвезани ни на какав одређени начин доказивања но суде по њиовом внуртrenom уверењу. Они нису дужни основ њиовог решенија назначити.

§ 54.

Начелник ће пороте на сваки вопрос редом метути „јест или није”, и то писмо подписати.

§ 55.

За одговор „јест” потребне су две трећине пороте, иначе ће начелник написати „није”.

§ 56.

Поротници кад саветовање окончају повраћају се на своја места у собу заседанија.

Председник суда пита ји шта су закључили? Начелник поротни устане, руку на срце мете и одговори.

На чест моју, и по совести мојој пред Богом и људма поротници рекли су на први вопрос „јест или није”, на други „јест или није” и тако даље.

Исти начелник предаје писмо, које питање и одговор содржава председнику, а овај ји заједно са пероводитељем подпише.

§ 57.

Тужитеља за невиног изреченог ослобођава председник одма без сваког саветовања са судијама.

§ 58.

У противном случају тужитељ најпре иште казн, па онда Председник оптуженог на изјасненије позива, но које се јединствено на то односити има, јели преступленије предметно по закону казни достојно, или пак одговара ли поискана казн закону?

§ 59.

Затим судије скупа тајно саветују се о мери казни, и по абсолютной већини Председник оглашава одма осуду са основима.

§ 60.

Суд не може већу казн изрећи, него што је тужитељ искао.

§ 61.

Кад се оптужени осуди, онда се таки и на трошкове суда осуђује, ако више има оптужени, онда заједнички одговорни су за те трошкове.

§ 62.

Што се тиче штете и удовлетворенија, које је тражено, остаје у случају осуде отвојени, редовни пут увређеном.

§ 63.

Како у случају осуђена, тако и у случају оправдања мора се пресуда писмено издати, и парничарима, ако при оглашењу били нису или ако то ишту, у веројатном препису доставити.

Одговори оптуженог и сведока изказивање не морају се у протокол узети.

§ 64.

Набљудавања прописани формалитета морају се из протокола увидети, који се у седници прочитају, и чрез Председника и преводитеља потписати има. Одговори оптуженог и сведока изказивање не морају се у протокол узети.

§ 65.

Док се пресуда не огласи, може тужитељ у свако доба од тужбе одустати. У том случају допушта се оптуженом трошкове и штету тражити, коју накнаду, ако је главни прокуратор од тужбе отступио земаљска каса има сносити.

§ 66.

Трајућему претресању може суд исто на кратко време одложити. Но по закљученију претресања мора се одма к пресуди ступити.

§ 67.

Ако би се претресање због одсуствујућег ког сведока или вештака, који је по пропису позват био, одложити морају, онда ће изоставши, ако довољног узрока, што је изостао, не наведе, осуђен бити чрез исти суд да плати проузроковане трошкове, и глобу од 10—20 фор. сребра.

§ 68.

Сваки позив, или обзнана, која ће имати закона следства, мора се у сопствене руке онеме предати, на кога је управљена; но ако то, било што се не зна гди он седи, или што га на месту пребивања не могу да нађу, не би никојим законим начином извршити се могло, онда исти позив или обзнана приковаће се јавно пред судилиштем печатње и огласиће се у правитељственим новинама. На исти начин у подобном случају огласиће се и изречена пресуда.

§ 69.

Ако приватни тужитељ или оптужени не седи у месту оном гди је суд печатње, онда ће му се при првом позиву или обзнани наложити, да именује у месту суда обитавајућег пуномоћника, који би даља судејска доставленија примао; јер ће у противном случају таковог суд на његов трошак наредити.

§ 70.

Ако подобателно позвани оптужени у седницу не дође, ништа мање дело ће се претресати, и о томе порота и судије судити.

§ 71.

Пресуда из упорства (*Contumacia*) не може се никад пре осам дана, него што је обзнањена, извршити.

Тужени против кога је таква пресуда изречена, може код истог суда искати, да се дело на ново претресе, и за то друго судејско заседаније нареди. Но због тога не мора се извршење пресуде, кад је она властитом (*rechtskraftig*) постала, уздржати.

Ако пре ови осам дана оптужени заиште поменути другу седницу, и докаже зашто није на први рок у суд дошао, онда се пресуда из упорства не извршује.

§ 72.

Ако и по други пут оптужени не предстане суду наређеном, онда се прва пресуда из упорства за коначну оглашује, и места даљем прошенију или претресању нема.

§ 73.

Ако би се при новом претресању суд упорства и уништио, ништа мање оптужени платиће трошкове првога претресања, ако се довољно не извини.

§ 74.

Против осудителне пресуде не остаје другога средства осим жалбе због неправилности судејског поступка, то јест прошеније за касацију. Ако је пак оптужени за невиног проглашен, то онда никаквог средства противној страни не остаје, ни апелације ни жалбе.

§ 75.

Ово прошеније управља се Касације суду.

Изјасненије да је та жалба предузета и против који пунктова је предузета, мора се кроз три дана од оглашенија пресуде бројећи суду печатње поднети.

Проситељ може жалбу своју са доказима устројену уједно са реченим изјасненијем, или поособ кроз даљи осам дана суду печатње предати. Како тај рок истече, или чим проситељ изјасни се да неће особиту жалбу поднети, то онда суд печатње сва акта верховном суду поднети има.

Да је осуђени жалбу поднео, треба суд печатње да противну страну одма извести.

§ 76.

Касације суд за преглед те са актима приспевше жалбе наредиће по правилу (:§ 26—30^{ог};) јавно заседаније од најмање шест советника и једног председника, и пред исти позваће парничаре.

Претресање почиње са предлогом једног референта, за којим саслушање парничари с њиовим изјасненијама, и ако ови узишту, прочитају се такођер доказателства првом суду поднешена, и протокол седнице истога суда.

Суд овај пресуђује то по апсолутној већини тајно, и одма затим пресуду и њене основе у јавном заседанију оглашава.

По пропису § 64. о свему што се ту сбило води се протокол.

§ 77.

Ако се касира пресуда због тога, што судије у самом свом изражењу нису уредбу ову набљудавале, то Касаторни суд одма нову пресуду изрече.

Ако је пак пресуда касирата због тога, што је у претресању уредба повређена, то се онда суду печатње ново претресање налаже, и обзнане се њему доказане погрешке за будућу управу; исти Касаторни суд у особитим случајима може ново претресање и на други који суд печатње пренети.

§ 78.

Трајућему поступању рекурс има места против они само закљученија којима се тужба наново прима или одбија, узапћење наређује, потврђује, скида, или отказује.

Рекурс ови, ако је опасност у отлагању, неможе обуставити извршење вoпросног закљученија.

Кроз 24. сата од огласа закљученија мора се рекурс суду печатње обзнанити, а кроз даља три дана може се с доказима снабдевен ресурс истоме предати.

Како овај рок истече, или чим проситељ изјави, да не жели предати, тако устројени рекурс, суд печатње има рекурс са актама верховном суду поднети, који ће о истом без да зове парничаре у јавној седници решити.

§ 79.

Против пресуде Верховног суда нема никаквог даљег [порицања?].

Одделение III

О суду печатње

§ 1.

Донде, докле се столица судова печатње у војводовини стално не буду определила, за сад постојаће суд печатње:

у Земуну

за комунитет Земун, Карловце, компанију Сурчинску, Бановачку. Ст. Пазовачку, Шимуновачку, Купинску, Голубиначку, Бешчанску и Ратковачку варадинске регименте; за Округије Иришко и Румско.

у Вуковару

за проча округија Сремске градомеђе, и проче компаније варадинске регименте, као и за комунитет Митровачки.

у Панчеву

за целу регименту Панчевачку.

у *Вршцу*

за окружије вршачко, и регименту Белоцркванску.

у *Бечкерек*

за срез Бечкеречки, Н. Бечејски и Модошки.

у *Кикинди*

за проче срезове градомеђе Торонталске, и окружије кикиндско.

у *Н. Саду*

за шајкашко окружије, и доњи срез Бачке међе; и Н. Сад.

у *Сомбору*

за горњи и средњи срез Бачке међе, и варош Сомбор.

у *Св. Бечеју*

за окружије Бечејско, варош Суботицу и Срез Телечки.

§ 2.

За поротнике (:Geschworene, Jury:) имају се пописати сви, који сле-
дујућа качества имају:

- 1., који притјажавају 1/2 сесије земље, сваког реда и чина.
- 2., који и без 1/2 сесије земље друге непокретно добро у немањој вредности, има.
- 3., који и без непокретности имања, толико бар прихода има, колико Уг сесије годишње доноси; при чему количество годишњег данка за кључ служити има.

Сви ови онда само улазе у списак поротника, ако

- 1., имају 24. године;
- 2., ако нису под курателом;
- 3., ако нису под никаквим изследованијем криминалним или парницом криминалним;
- 4., ако није криминално или тежкополицајно осуђен био;
- 5., ако није свештеник или ђакон, грађански или војени чиновник у дејственој служби.

§ 3.

Сви ови имају се по срезовима, кумпанијама, варошима и комунитетима достоверно чрез надлежне власти за 3. недеље дана от обнародовања ове Уредбе пописати, и списак овај надлежном свом печатње суду послати.

§ 4.

Списак овај има се такође чрез местне власти на сваком месту на варошкој кући, и цркви приковати, гди ће за 8. дана прикован стојати.

За ово време слободно је сваком због учињене погрешке или изоставке прошеније или примечанија своја суду печатње предати, која прошенија суд за други 8. дана решити, и по томе списак поротника поправити има. После 8. дана непримају се више прошенија, изузимајући случај, ако би се тек доцније доказало, да прописана качества нема; или би се доцније такви лишио.

§ 5.

Казнителни суд саставља свуда криминални суд у месту или, ако у месту није, у оном Окружију постојећи.

§ 6.

Касационални суд за сад је верховни суд војводовине.

Љубомирка Кркљуш

ЗАКОН ВОЈЕНИ И УРЕДБА О ПРЕКОМ СУДУ 1848. ГОДИНЕ

Закон војени донео је Главни одбор Српске Војводовине у свом заседању 6/18. јула 1848. Закон је упућен „целом народу србском у Војним становима и код куће”, а сврха његовог доношења је наведена у кратком уводном делу: да се обезбеди православна вера, име, језик и народност, као и личност и имање сваког Србина. Закон је требало да се обнародује по свим црквама, јавним званичним местима и здањима, на угловима улица, тако што ће бити јавно прочитан. Биће прочитан и протумачен и у војним становима, а ступиће на снагу од дана обнародовања у појединим местима, о чему ће све месне и војне власти обавестити Главни одбор. Текст закона потписали су народни секретар Јован Станковић и привремени председник Главног одбора Стефан Петровић.¹

На својој седници 20. октобра/1. новембра Главни одбор је одлучио да се *Закон војени* пречисти и састави једна уредба о преком суду. На седници је одлучено да се текст закона не мења, с обзиром на тадашње околности и пораст броја кривичних дела.² На седници комисије, која је основана ради пречишћавања *Закона војеног*, 27. октобра/8. новембра 1848. закључено је да се прихвати пројект *Уредбе о преком суду*.³ Завођењем преког суда требало је да се обезбеди примена овог Закона. *Прокламацију Народу Војводовине Српске у Војним Становима и код кућа* издао је 8/20. новембра 1848. патријарх Рајачић. У њој је објаснио разлоге и сврху доношења војног закона и потребу увођења преког суда.⁴

---

¹ Рукописно одељење Матице српске, М. 4.683.

² Архив Српске академије наука и уметности у Сремским Карловцима (у даљем тексту АСАНУК, СНПок, кут. 8/2782/1; кут. 7/2005.

³ АСАНУК, СНПок, кут. 8/2782/II

⁴ АСАНУК, СНПок, кут 8/2782/III

Закон војени

целому Народу Србском у војеним становима и код кућа.

Да би се православна вера име језик и Народност наша, личност и имање свакога Србина обезбедило, Главни Одбор Народа Србског издаје следећу војени Закон, по ком ће се Народу Србском и свакому преступнику истога Закона судити.

Член I^и Сваки богохулник, сваки хулитељ православне источне вере наше, ако је ово хуљење у совршеној трезвености и хотенијем учинио, подвргнут је најстрожијој казни затвора од 10—20 година у тешком гвожђу, а ако је тим Бого- и верохуљењем метеж у народу произвео, и тим јавни мир и поредак дејствително нарушио, подвргава се смртној казни.

Член II^и Сваки онај који разбојничество, убиство, насилно отимање, палеж својевољно и са хотенијем произведе подвргава се смртној казни.

Член III^и Који војник својевољно на пљачку и палеж у страну земљу корачи, и обезоружане жене и дечицу без дозвољења свог команданта убијао буде, подвргнут је смртној казни.

Член IV. Који се војник заповестима свог команданта са оружјем у руци противио буде, казн је његова смрт.

Член V. Који командант или старешина, дано му поверење злоупотреби, војску вероломно остави или непријатељу злоковарно изда, казн је његова смрт.

Член VI. Који се ухвати, да је противу Народности Србске или сам дејствовао, или непријатеља противу Србске Народности побуђивао, и у томе делу као кривац осведочен буде, казн му је смрт.

Член VII. Који к' непријатељу пређе, парола, лозинку или какве му драго тајне Народа Србскога, његовог Гл. Одбора и овому подчињени војени и грађански власти, било из станова, или канцеларија, или који му драго надлежатељства издавао буде, има се као издајица отечества и Народа Србскога без разлике достојинства и чина званија и стања смрћу казнити.

Член VIII. Који Народа Србског добро, било у новцу или у каквој му драго ствари изда или затаји или себи присвоји казн је његова смрт.

Член IX. Који војени стан или пошту Народа Србског својевољно остави и тим непријатељу пут у стан отвори, казн је његова смрт.

Член X. Који војени стан или пошту без допуштења команданта свога лакомислено остави казн је његова затвор у гвожђу.

Чл. XI. Који чиновник или званичник Главног Одбора и његове канцеларије или други Народни надлежатељства место определенија свога, вероломно остави, нејавивши одлазак свој предпостављеному старешини, сматра се за издајицу отечества и казн је његова смрт.

Чл. XII. Који чиновник или званичник Народа Србског nebude на опредељено време дању и ноћу на дужност своју долазио и без допуштења старешине свога својевољно од дужности своје изостајао казн је његова затвор, а ко се не поправи изгубитак службе са обнародованијем да се никада више у никакву службу примити несме.

Чл. XIII. Који се чиновник или званичник или војник свом старешини повиновао nebude, и за Народ Србски спасителне налоге с дужним почитанијем примао nebude казниће се затвором.

Чл. 14. Који се чиновник или званичник или војник у служби опије, и пијан на дужност дође, тиме позив и дужност своју пренебрегне, ако су отуда Народу Србском убиточна следства проистекла, казниће се смрћу у противном случају најстрожим затвором у гвожђу.

Чл. 15. Сваки клеветник који противу чести и личности, чије му драго у лажи ухваћен буде сматраће се као опадник и битће најстрожим затвором, а ако је то опадничество за Народ Србски или ког његовог сочлена убиточна следства произвело, и самом смрћу казњен.

Чл. 16. Сваки онај који раздор и несагласије у Народу Србском и сочленовима његовима проузроковао буде, казниће се ако убиточна следства за Народ Србски или који предел његове, произведе смрћу, у противном случају строгим и дуговременим затвором.

Чл. 17. Који заробљеника, већ обезоружаног и тако милости и великодушину Народа Србског себе повереног својевољно без знања и дозвољења предпостављеног команданта свога убије или било оружјем или оруђијем осакати, и тако карактер народа Србскога окаља бит ће ако је то у јарости учинио најстрожијим затвором, а ако је таково иступљение над већ затвореним заробљеником насилно произвео настрожије телесно казњен.

Чл. 18. Који курир примивши писмо у путу произвољно без нужде и велике невоље задржавао се и тим задржавањем дело Народње и предмет посланичества његовог у опасност доведе, бит ће, ако је то преступленије за Народ Србски убиточна следства произвело, смрћу у противном случају најстрожије казњен. Овој казни подвргавају се и они, који би се усудили курира Народа Србског или ког му драго посланика његовог под којим му драго неоправданим изветом задржати.

Чл. 19. Сваки онај који се на позив, које му драго власти Народа Србског на уречено време и место не постави, а изостајање своје праведнима узроцима неосведочи, сваки онај који се измени војника, форшпана на подвозу и превозу противио, или митом од његове дужности разрешити покушавао буде, бит' ће најстрожије казњен, но јошт жешће сваки онај који се усуди од кога му драго или какав му драго мит од сожитеља Народа Србског примити.

Член 20. Која власт скитнице и безпосличаре, или каква му драго лица без определенија или било званично или привагно дејствовања и

занимања у пределима Србства трпила буде, подвргава се најстрожијој казни.

Член 21. Будући је сада сваки сограђанин без разлике достојинства и чина и звања и стања војник: тосе опредељује, да овај Закон на сав Народ Србски на све сограђане Србства без разлике верозакона и Народности разпростире се по селој строгости својој у целом пространству свом без икаквога призраја на чију му драго личност, и по том је дужан сваки грађанин и Србин без разлике, вере закона и Народности наше, сваки Христијанин, живио он гди му драго, овамо у војну поитати, и овом позиву следовати, иначе је издајица, и као такав смртној казни подвргнут.

Чл. 22. Овај Закон војени има се по свима црквама на јавним званичним местима и зданијама на свима ћошковима сокака, свима сограђанима Народа Србског јавно прочитати, у свима војенима становима прочитати и протолковати и обнародовати, да сваки разумије и сазна да вољу Народа Србског и њиме избраног постављеног и опуномоћеног овог Главног Одбора као представничество Народа Србског, које према Народу Србском под одговором стоји.

Чл. 23. Од дана и часа обнародованија и протолковања овог војеног Закона по свима пределима Србства у војеним становима ступа овај војени Закон у живот.

Чл. 24. Дан и час овог обнародованија има свако место његова власт и сваки војени стан овом Главном Одбору неотложно јавити.

Из Засадаија Србско Народног Главног Одбора у Карловци 6. Јулија 1848. године држаног.

N^{ro} 1307

Народни секретар
Јован Станковић

Привр. Председатељ
Стеф. Петровић

Прокламација.

Народу војводовине Србске у војеним Становима и код кућа.

Војени закон от 6. Јулија ове године № 1307. обнародовао је Главни Одбор прописаним путем средством Народни Власти по свима Црквама, Обштинама, на јавнима местима и у војеним становима.

Г. Г војеначалници, војенни Комманданти, Официри, Унтер-официри и војници, Чиновници и званичници духовног и мирског реда, Старешине и служитељи Народњи положили су на исти војени Закон Заклетву, да ће га свето испуњавати.

От дана обнародованија истога Закона протекла су пуна три месеца; сваки је дакле житељ војводовине, сваки војник, овај Закон до сада до-

бро разумети, и све, што се овим чинити забрањује или заповеда, научити мого.

Осим остали у војеном Закону подробно исчислени условија, под којима је могуће Народом управљати и закони ред оддржати, забрањено је: Бога и чију му драго Христа исповедајућу веру или закон псовати; разбојничества, убијства, насилна отимања, крађу, палеж и остала злочинства чинити; војницима њиовима Командантима противити се, њиове станове и поште својевољно остављати; раздор и несогласије у Народу и сочленовима његовима проузроковати, и заповеда се: да сваки Чиновник, или Званичник, или војник, свом Старешини повиноватисе и за Народ наш спасителне налоге с дужним почитанијем примати, сваки сограђанин војводовине наше, позиву којему драго власти Народне следовати, и на уречено време и место доћи, има; заповедасе, скитнице и беспосличаре, лица без званичног или приватног дејствовања и занимања у пределима војводовине наше не трпити, и распростра је овај војени Закон на сав Народ војводовине наше без разлике вере, закона, Народности, званија и стања, под којим је Законом сав народ и сваки сажитељ војводовине, војник.

Зломисленици ползују се овом нашом најсветијом Народном војном, у коју су наша добромислећа, род свој прославити желећа, храбра браћа поитали, куће, фамилије и сва добра своја отбрани правленија војводовине и Народни местни власти поверили, да злочинства у внутрености и срцу војводовине уселе, да сигурност личности и имања у опасност доведу, да кућа брата нашега, који у војеном стану за славу Народа гине и крв пролива, од безбожни злочинаца гори, да стока његова от разбојника мирна није, да фамилија от злочинаца код куће сигурна није, и тим поводом најхрабрије наше јунаке омалодушавају, да војене станове остављати и на отбрану имања свог итати морају.

Кад смо браћо 1. Маја ове године овде под ведрим небом обштенародну цел нашу единодушно изrekli, цел, за коју се већ пет месеци јуначки боримо, и тако храбро и [...]јателно боримо, да нам се и сам душманин наш дивити мора, кад смо се онда сви јединодушно прекрстили, и даћемо Народ дичан и поштен Народ, који права своја има и у живот привести треба, светчано заклели, онда смо слогу, љубав и јединство, послушност и повинованије, взаимно обећали, онда нисмо на то ишли, да се Божество, вера и закон, било наш, или наши иноверни сограђана и браће, срамно и безчовечно хули, нисмо на то пошли, да један другог без Суда и пресуде убијамо, да арамо, крадемо, отимамо, нашу собствену браћу код кућа упропаст'ћујемо, нашим командантима и старешинама противимо, наше војене станове и поште својевољно остављамо, наше власти не слушамо и на њиове позиве на уречено време и место не долазимо, онда смо проклињали јавно сваког оног, који је и најмањи раздор и несогласије међу нас и Народ распростирати стараосе,

онда смо викали сви јединодушно, да не трпимо међу нама безпосличаре, који ништа друго не раде, него измишљавају свакојаке сплетке и лажи, да Народ узбуњују и свако повереније према законитој власти његовој, одузму. Овакови зломисленици неће да разсуде, да се ми браћо у војеном стану пред непријатељем налазимо, и да нам је сада, или никада, слога, љубов и взаимно поверење најпотребније; они муте воду с намером, у истој ловити и своју личну корист наситити.

Да би се дакле оваково зло, које се на пропаст целог Народа клони, од нас отклонило, позивамосе на преднаведени војени закон от 6. Јулија т: г: № 1307. којим се сав Народ војводовине наше за Народ војени проглашава, том истом Закону без разлике верозакона и Народности, достојинства и чина, званија и стања, без призренија на чију му драго личност, као сваки војник подвергава, позивамо се на закљученија Народне Скупштине от 27. Септембра до 2. Октобра т: л: која је Управленије Народа војводовине нама воверила, и Светлом нашем војводи Стефану по члену 32. неограничену власт у војеној струци предала, и у согласију с њиме и Главним Одбором Народним проглашамо преки Суд за сва у преднаведеном војеном Закону смртној казни подвергнута злочинства и преступленија у војводовини нашћој и опредељујемо следујуће:

1^{во} У свакој Регименти: Петроварадинској, Панчевачкој и Србско-Банатској, у Шајкашком батаљону, у војеним становима: у Карловцима, у Вуковару, Сентомашу, у Жабљу, у Томашевцу, на Карашу и т. д. гди Батаљонс-Команде постоје, у Сремској Градомеђи при окружним Одборима и Судовима: Румском, Ирижском, Ердевичком, Илочком, Товарничком, Вуковарском, у варошима: Карловцима, Земуну, Митровици, Панчеву, даје се власт Окружном а у Земуну местном Одбору, преки смртни Суд за 24 саата извршити над сваким оним лицем, које би учинило злочинство или преступленије таково, за које га војени закон смртној казни подвергава и за крађу, која би била у вредности пет форинти сребра.

2^о Тај преки суд саставит'ће се из пет лица: једног председатеља, четири члена и једног судије.⁵ — У Региментама председаваће Региментс-Командант, заседават'ће три Члена местног Отбора от грађанског реда, међу којима ће Народни Коммиссар одма друго место занимати, један Член војеног чина, и Авдитор, дакле три војеног, три грађанског реда. Гди Авдитора нема, онде ће најспособнији оффицир место Аздитора заменити. — У Провинцијалу председаваће Окружни Судац, а заседавати одма до њега Председатељ Отбора, са два Члена Окр. Суда, међу којима ће један место судије заузети, и бележити. — У војеним становима саставит'ће се преки Суд из једног Мајора, два Капетана, једног Лајт-

---

⁵ У напомени на маргини стоји: „то су 6 лица (?)”.

нанта, два Стражмештера, два Капрала, два проста војника а место Авдитора заузети ће најспособнији оффицир. — У варошима: Карловци, Митровици, Земуну и Панчеву, саставит'ће се преки смртни Суд из једног Председатеља, који ће бити Биргермајстр /:Градоначалник:/ местни, или ако таковог нема, Народни Коммиссар, а у отсуствију овог местног Одбора Председатељ, са два члена Магистрата, и два Члена Одбора са једним Синдикусом, а у Митровици под председатељством Народног Коммиссара, или у отсуствију његовом, Председатеља Окр. Одбора, два Члена Окр. Одбора два Оффицира Народне гарде, са једним Авдитором, или ако таковог нема, једним у судејској струци искусним бележником. Членови овог преког смртног Суда, морају бити најпоштеднији, најсовестнији, у Народу највеће повереније уживајући, најспособнији људи.

3° Чим злочинац до руку овог Правосудија дође, несме се под кров водити, него под ведрим небом Суд очекивати.

4° Председатељ сазове Суд смртни, и јавно каже Народу, због чега је злочинац доведен и пита доведеног злочинца има ли узрока ког Члена из истог Суда изузети, да би се онај, који повереније злочинца нема, одма другим Членом заменити могло, и потом полаже исти Суд пред злочинцем и Народом заклетву, да ће право судити. Авдитор и Судија из полученог известија пита јавно злочинца и сведоке стојећи, никако не седећи, и бележи изследованије, потом чини суочења, ако су таква потребна све јавно и гласно, и почем испит закључи, предлаже судија на основу војеног Закона мњеније и казни, сообштава исто лево и десно сочленовима, ови један другом до Председатеља који из саобштени му мњенија увиђава јели једногласије, и тако у случају разногласија сабира мњенија на ново, и вишество гласова решава смрт или живот. Ако је прво, пресуда се прочита јавно злочинцу, прут се пред њим претргне, њему пред ноге баци, одма га свештеник исповеди и причести, и једно одделеније у колико је могуће веће, спроводи осуђенога на место губилишта, гди му се јошт једаред пресуда прочита, очи свежу, и чрез три вешта стрелца, без икаквог мучења, из пушака убије, и одма сарани и све ово мора за 24. саата готово бити. Ако је друго, то јест, за живот пресуда изречена, онда се злочинац предаје редовном Суду, стави се у тавницу и осуђује се у своје време по теченију изследованија.

5° Сваки онај, који се на војени закон до сада заклео није, полаже од данас за осам дана рачунајући, на исти заклетву.

6° Девети дан по дану и часу обнародованија ступа преки смртни Суд у дејство.

Последњи пут опомињемо сваког, да уштеди Прављенију изврше-није овог строгог правосудија, које ни који, био који му драго, избећи неће, особито војницима онима, који су војене станове и пошто своје вероломно остављали, и тако себе смртној казни изложили.

Народ војводовине Србске изрекао је цел своју у великој Скупштини првога и трећега Маја ове године. — За ову цел војује и гине он већ пол годне. — Да би пак ову цел своју постићи могло, потребна је у овом ратном положенију војена строгост, послушност и покорност Правителству и овому потчињенима Народним властима, внутрењи мир и поредак у војводовини. — Ову потребу неће да увиде они зломисленици, који се ползују овом Народном војном, у коју су наша добромислећа, род свој прославити желећа храбра браћа поитала, куће, фамилије и сва добра своја отбрани Правителства војводовине и народни местни власти поверила, него се старају свакојака злочинства у внутрености и срцу Војводовине уселити, сигурност личности и имања у опасност довести, тако, да кућа брата нашега, који у војеном стану за славу рода свога гине и крв своју пролива, од безбожни злочинаца гори, да стока његова од разбојника мирна, фамилија код куће от злочинаца сигурна није, и тим поводом, да најхрабрије наше јунаке пред непријатељем омалодушавају.

У Карловци, 8. Новембра

Г. Патријарху

Преки суд одма да се публицира. — Доктори да се позову: да у пределе, гди колера свирепствује, похите.

Прокламацијом да се обнародује Преки суд за злочинства, као што су убиства, палеж, разбојничества, крађе, остављање поште и станова и бегане из битке без команде, насилно сечење шуме.

Владан Гавриловић

КРАТКА, НЕДОВРШЕНА БИОГРАФИЈА ПАТРИЈАРХА ЈОСИФА РАЈАЧИЋА

Биографија патријарха Јосифа Рајачића добро је позната српској историографији, посебно у оном делу који се односи на његово учешће у Српском народном покрету 1848—1849, и на Благовештенском сабору 1861. године. Ипак, постоје мале празнине у њој, јер истраживања његове делатности у периоду управљања српском црквом у Далмацији и Босни Которској, као ни у време његовог епископата у Вршцу, тј. до избора за карловачког митрополита 1842. године, нису до краја доведена. Штошта би се могло допунити и у овом наведеном периоду као и у време постојања Војводства Србије и Тамишког Баната, а што је везано за патријарха Рајачића. Попуњавању тих празнина свакако би допринело објављивање интегралног текста његове *аутобиографије*, датиране до јесени 1852, писане у току 1856, а похрањене у Архиву САНУ у Београду. Тај фундаментални спис повећег обима, писан на немачком језику под насловом *Thatgeschichte*, био је пре пола века предмет критичке обраде историчара Јована Радонића, који га је насловио: *Аутобиографија патријарха Јосифа Рајачића*, а који се 1951. појавио као посебно издање САНУ. Из те књиге може се добро разабрати шта је о себи записао патријарх Рајачић, као и шта је ненамерно и хотимице прећутао из разлога који се само могу наслућивати.

Блиска Рајачићевој аутобиографији, можда и писана на основу ње је краћа верзија његове биографије, која досеже до пролећа 1849. године, односно до смрти војводе Стефана Шупљикца и патријарховог одласка на ратиште у Банат а налази се у Рукописном одељењу Матице српске у Новом Саду.

Писац ове недовршене биографије патријарха Рајачића остао је, за сад, непознат. Из његовог текста може се закључити да је био близак патријарху и да је имао увид у изворне списе Патријаршијско-митрополијског архива у Карловцима.

Рајачићева биографија писана је старим, предвуковским правописом, али лексиком која увелико одступа од архаичне славеносрбске.

Анонимни списатељ неоспорно је био добро обавештен и о личности патријарха Рајачића и о времену у коме је он деловао, а то ће рећи о целокупним збивањима прве половине XIX века, посебно у оквирима тадашње Аустријске царевине, односно Краљевине Угарске. Он није улазио у детаље Рајачићеве биографије него се задовољио њеним широким приказивањем од Рајачићевог рођења, школовања, архимандритства до епископата, митрополијске и напослетку патријаршијске титуле и његовог управитељства у време Српског народног покрета. Као Рајачићев савременик, дакако млађи, анонимни писац истакао је високе интелектуалне и моралне стране његове личности, које нису довољно учаване од стране његових претпостављених, његове организаторске способности, његову упорност против унијаћења у Далмацији и Банату, његово мудро држање и ангажовање у раду Угарског сабора, одбрана цркве, православља и српских привилегија које је сматрао као солидну основу политичког бића Срба у Монархији. У опширнијим цртама, мада и са понеким мање познатим детаљима, писац биографије приказао је и догађаје од 1847. до краја 1848. године, истакавши верност Рајачића бечком двору, разочарење због одбацивања одлука Мајске скупштине, као и његово одбијање да се нагоди с мађарском владом, што је имало за последицу објављивање Манифеста новог цара, Фрање Јосифа из децембра 1848. Овим је потврђен његов избор за патријарха и Стевана Шупљикца за војводу, као и дато обећање да ће им се омогућити унутрашња управа и осигурати равноправност са другим народима у Царевини.

Штета је наравно што аноним није завршио Рајачићеву биографију бар до краја Српског народног покрета, односно до стварања Војводства Србије и Тамишког Баната подкрај 1849, чиме нам је ускратио увид у збивања током те године како на ратиштима тако и на политичком плану, у којима је патријархова улога била не само доминантна него и трагична и за њега и за српски народ у Монархији.

Непотпуну биографију патријарха Јосифа Рајачића објављујемо према оригиналу који се чува у РО Матице српске, а са нашим интервенцијама на тексту, унетим у угласте заграде.

Јосиф РАЈАЧИЋ од породице јуначке и свештеничке рођен 20. јулија 1785. у селу Лучану пограничнога полка Огулинскога у Хорватској наодећег се, био је од свога отца Проте Луке у мјестној немачкој школи, потом у Карловцу и Загребу у наукама за децу сходним воспитан. Отац његов, видећи у њему красним даровима ума и срца снабђена младића, дао га је у Гимназију Карловачку, која је у оно време отличне мужеве за професоре имала. Јосиф се је у овом училишту кротким владањем и успјешним прилежанијем међу соученицима сјајно отликовао. Кад је

гимназијалне науке свршио, учио је Јосиф науке философическе у Лицеуму Сегединском, и потом продужио је науке права у Бечком свеучилишту. Но обсада Беча од Француза љ[ета] 1809. присилила је Јосифа у своје отечество, које је по уговору између Франције и Аустрије под владу прве подпало, вратити се.

Јосиф дошавши у своје отечество, буде од блаженопочевшега Карлштадскога епископа Мојсеја Миоковића, који га је, за време наука, благодјетелно подпомагао, возљубљен и у моначескиј чин примљен. Пре него што је на степене овога достојинства возведен, свршио је Јосиф науке богословске у Плашком, и био је затим у кратко време постепено за архимандрита свога благодјетелја произведен и с архимандритом манастира Гомирја обдарен.

Ово је достојинство Јосифу широко поље дјејателности отворило. Он је у пространој и врлетној Епископији Карлштадској по налогу свога владике често званична истраживања и испите чинио; он је дјела консисторисјална у Плашком одбављао, он је клирике за свештенички чин приуговљевао, он је, по заповести свога дијецезана, са францускима властима службене договоре и разговоре имао, у којима се је мудро и обзирно владао. Кад су му званична дјела одмор души и телу дала, а то је оскудно било, занимао се је у своме манастиру са поученијем деце окружне парохије.

Време искушенија народа хорватскога окончило се је љ[ета] 1813. и ова отргнута част Краљевине подпала је под крила аустријскога Дома. Сабор еуропејских царева, краљева и земљевладоаца године 1814. и 1815. у Бечу држани имао је у слѣдству, да је епископ Миоковић у Беч отићи морао. Јосиф је кормило епархијско у руку примити морао, и управљао је паству духовну примјерним и редким начином. Судбина је тела, да се Јосиф не само за епископско достојинство приуговити, него, да и своме земљевладоцу блаженопочившему императору и краљу Францу I. засведочи да је најмилостивијега његова покровителства достојан. Епископ Миоковић мало време по повратку из Беча буде ударом [„слогодом”] у стање постављен, да није могао дјела званична обављати. Од тога часа примио је Јосиф управленије Епископије Карлштадске, и био је до смрти епископа Миоковића љ[ета] овога намјестник.

Император и краљ Франц I. посетио је љ[ета] 1818. своје верне Хорвате, и Јосиф га је пратио по свима местима Карлштадске епархије. Јосиф је овом редком приликом широко поље добио, своју љубав спрема земљевладоцу, своју ревност к цркви, своје народољубије, своју способност баш на очи свога цара и његова светлог Двора показати, и засведочити, и со тим царску милост задобити.

Гуја је из потаје злобним оком ово царско благоволеније гледала, те је отровним језиком својим блаженопочившега архиепископа и митрополита Стефана Стратимировића гонителјем Јосифовим учинила. Јосиф,

који је у време промене владјетелства, и за време болести свога владике скоро пуних 10 лета Карлштадску епархију управљао, који је главу унији у тој Епархији породивши се, паметно сатро, буде од свога врховнога јерарха неправедно опечаљен, будући да је архимандрит шишатовачкиј Лукијан Мушицкиј за управитеља Карлштадске епархије послан био. Но ревност Јосифова за цркву и народ хорватакиј није са овом увредом ни најмање оладнила, шта више он је своје труде усугубио, и одушевљенога архимандрита Мушицкога упознао је са свима недостатцима и потребама поменуте Епархије. Имајући велико поверење у народу и клиру Јосиф је са свим миром на боље и обширније воспитаније младежи, и свештенства дјејствовао. Зидање школа у Плашком, и знаменити пригоди од народа Јосифу се особито приписати морају.

Међутим упразни се Епархија Будимска, и архимандрит Стефан Станковић као млађи у достојинству буде у Будим на администрацију послан, Јосиф пак од епископа Јосифа Путника, администратора Темишварске епископије, опредјељен, да у отсуствију овога Пакрачку дијецезу управља.

Љ[ета] 1825. допунио је покојни архи-епископ и митрополит Стефан Стратимировић четири упразњене епархије са млађима архимандритима, и Јосиф је још бога спасајућега очекивао. Али крјепка човечија душа није у стању све ударе судбе и злобе равнодушно подносити. Здравље се Јосифу наруши, и он је скоро сву зиму 1828/9. у Пакрацу боловао. У ово исто време мера се његовога гоненија већ превршила била, и император Франц I блажене памети наменује Јосифа за епископа далматинскога.

Непостижим је промисао божији у управленију Православне источне цркве! Далматинска епархија прелазком еписпа [Венедикта] Краљевића у Западну цркву била је не само отрођена, него с фанатизмом Западне цркве и бившега гувернера далматинскога графа Лилијенберга у тако тешко и жалостно стање доведена, да многи од знаменитији Православне источне цркве синова вјеру своју бранећи у тавнице мрачне и тешке ланце бачени били. У овом жалостном стању дошао је нови јерарх Јосиф у средину пастве своје духовне, која је у њему свога спаситеља и храбрага бранитеља добила и дочекала. Јосиф се је за пуни пет лета и нешто више са апостолством и мудрости за веру православну источну у Далмацији борио. Његова званична писмена препирања са гувернером поменутих сохрањава се у Архиви Патријаршије србске, и служе за освјетљеније повестнице црковне. Архиепископ и митрополит Стефан Стратимировић сад је тек увидио, како је неправедно са Јосифом поступао, увидио је, да он у њему најбодријега, најодушевљенијега и најмудријега епископа има. Ми смо читали писма поменутога архијерарха на Јосифа, у којима га он апостолом Павлом и крјепким поборником православија источнога назива.

Поступак овога врховнога јерарха цркве са Јосифом довољно сведочи, да је у прима онога крјепко правдољубије живило, и да он као човек није могао злобу, завист и пакост проникнути. Но кад је сјајна доказателства о Јосифовој љубави к' цркви, и роду своме добио, одбио је од себе клеветнике Јосифове и постао његов покровитељ. Зато је архи-епископ и митрополит Стефан Стратимировић, видећи се бременом многи љета отегођен, зажелио Јосифа у синодалну Епархију Вршачку преместити, да би достојна престолопрејемника у врховном архипастирству имао. На његово прошењеније буде Јосиф у Вршачку епархију премештен љ[ета] 1834.

У овом новом епископату дјејствовао је Јосиф за 8. љета са свим жаром и свом охотом за цркву, род и отечество. Рекао би а, као да га је судба одредјелила, да он против непријатеља православља восточнога уније у свима предјелима војевати мора. Свештенство Западње цркве, с великим богатством снабђено, а и подкрјепљено од мирске власти, свако је средство за свето и праведно држало да се само промена од восточне цркве к западној умножити може. Обећања, награде, обрана злочинаца, подозрење, затварање у тавнице, бој, једном речи свакиј начин употребљавао се је, да би се број унијата у Банату умножити могао. Наравна је ствар, да је овакови начин поредак, дисциплину у восточној цркви нарушити морао. Јер, ако је који свештеник восточне цркве какво зло дјело или иступленије учинио, и на строгиј се одговор или код мирске или код духовне власти позвао, то је тај само к' првом свештенику западне или унијатске цркве прибећи и са исповједанијем уније себе не само од казни спасти могао, него је и награђен био. Ми ћемо се овде с нашом у туђу њиву машити и овде изванредно од премноги и небројени примјера о начину врбовања за унију само два навести:

У окружију Оравичком великога судца живио је, а може бити и данас живи, једин честит Влах, који је својим постојанством у благочестију восточном своме кнезу-унијату трн у очима био. Да би се и овај тврди камен за унију добио, буде он окривљен, да је у планини са ајдуци састао се, и да је њиов јатак. За ово наметнуто иступленије баце га тавницу, и после неколико дана изјасни му се да се он само преласком у унију од смрти спасти може. Постојани дух не да се лако уплашити, но премамитељи и насилници употребе сва средства да овога човека задобију. Они су њега жеђу и глађу морили, они су га при испитима и у тавници тукли и мучили. Најпосле, кад у својој намјери успјети нису могли, фанатизм и мрзост науче ји да постојанство овога Влаха изванредним мученијем поколебају. Овим буде у сред лета месеца јулија, кад је сунце у теме жестоко пекло, накола на једном брежуљку са лицем у сунце везан. Жедан, гладан, испечен, једном речи ђаволском и нечувеном муком до издиханија доведен, повикне овај мученик: „Одвежите ме! Не мучите ме!

не унијатски, него турскиј, чивутскиј а и скотскиј, ако га има, закон примит ћу”.

Некиј капелан у Илми у Банату близу Вршца обио је сандук свога пароха и украо је новаца и облигацију. За ово преступленије буде преко Банатскога војенога обштега правителства Регименти србско-банатској наложено да овога злодјеја испита и пресуди. Он је испиту и пресуди с тим избегао, што се је поунијатио.

Оваквим се средствима душеспасеније добија. Благо вјери хришћанској, која своје секте оваковим начином умножава.

Јосиф је охоту и труд усугубио, да би унији у Вршачкој епархији противстао, његови дописи на све власти, који се у Архиви Вршачке дијецезе сохрањују, довољан су примјер изванредне смјелости, с којом је Јосиф источну цркву бранио. Али римско свештенство не марећи за наредбе мирске власти, баш ако је која уво праведној тужби и приклонила, радило је без обзира у својој потјери. Ово изјасненије осведочава зидање унијатске цркве у Лугошу, коју је западно свештенство против заповјести Крашовске градомеђе и блаженопочившега палатина Јосифа на тргу у Лугошу озидало. Вредно је читати како се је Јосиф против против овога зидања цркве унијатске на Сабору земаљском мађарском љета 1844. држаном праведно тужио. Но будући да је наш задатак главне черте животоописанија Јосифова свету предати, зато ћемо жалбу ову особ обелоданити.

Љета 1836. умро је архиепископ и митрополит Стефан Стратимировић. На престол његов буде Стефан Станковић епископ бачкиј љ[ета] 1837. узведен. Црква је источна у овом мирским дјелма и лакомислијем обузетом архијерарху слаб камен вјере имала. Промисао божији благочестије источно свагда и у свима одношенијама чудно хранећи избавио је цркву од овога архи-епископа и митрополита љ[ета] 1841.

У Народном сабору љ[ета] 1842. у Карловцима држаном буде Јосиф за архи-епископа и митрополита источне цркве у државама аустријским избран, а од његова величанства императора Фердинанда I. потврђен. Овде би краткост заиста нарушили, кад би подробности на овима саборима збивше се напомињали, јер такве у обширније дјело спадају.

Тек што је Јосиф на престол србске јерархије узведен био, буде и Земаљски сабор мађарскиј расписан, и у Пожуну скупљен љ[ета] 1843. Још на овоме Сабору хтели су Мађари (србску народност покосити — прецртано!) нашу цркву, наша училишта, наша заведенија под своју непосредствену владу метнути, једном речи наш језик и народност утаманити.

Архиепископ и митрополит Јосиф са неописаном дрзновеностју бранио је цркву и народност србску, позивајући се на уговоре народа србског са блаженопочившим императором Леополдом I учињене и на законе од 1790/1. љ[ета], по којима управленије наше цркве на Сабор

мађарски не спада. У овом одпору у толико је успео, да Мађари онда своју намјеру нису могли постићи. Ова јавна Сабора изјасненија архиепископа и митрополита Јосифа печатана су у латинском, србском и немачком јазуку и темељити су источник повјестнице и црковне и мирске србскога народа за најновије време.

Још у време Сабора овога настојао је Јосиф, да се србском народу сабор даде, да би се народ о свима својима дјелима посаветовао и нуждне времену и народу сходне уредбе учинио. Политика је ондашњег времена чудан пут узела била. Љ[ета] 1844. изађе царско својеручно писмо да се народу србском Сабор даје, али Придворна мађарска писарница [канцеларија] оклевала је са обнародовањем овога Србскога сабора, премда је архи-епископ и митрополит Јосиф почесто ишао у Беч и сва возможна употребио да би се допуштени Сабор расписао и држао.

По смрти Григорија римскога папе изведен буде Пиј IX на престол западне цркве. Слободније и духу времена овога сходније управленије овога папе побудило је духове у свој Италији, и тако се народ у свима областима тамошњима узнемири. Ломбардо-Млетачко краљевство скочи на оружје против аустријске владе, које је у следству имало да је знаменита војска у Италију отићи морала. Мађари, који су не само на згодну прилику чекали, него такву и приготовити помогли, у бунту ломбардо-млетачком најбољу прилику дочекају да своје намјере достигну. Они одма распишу Сабор земаљскиј љ[ета] 1847. Јако је њиовом лакомисљу и њиовој гордости ласкало, што је Његово величество император и краљ Фердинанд I и сав царскиј Двор у мађарском оделу из Беча у Пожун дошао и што је краљ Сабор мађарским језиком отворио. У овом Сабору буде великиј кнез Стефан син блаженочившег палатина за наследника отчина изабран. Мађари су овом избору већ напред своју побједу торжествовали. Трајућем Сабору буде оцепленије Мађарске од Аустрије и народност мађарска изречена, а свију други народа покошена и ови фајте наименовати. Што се пак србског народа тиче, њему се обузме Сабор народни и допусти му се само црковне скупштине за цркву и школу, на подобије скупштина код лутерана и калвина држати. Сва ова закљученија добију краљевско одобреније и потврђење. Знамо пак којим су начином Мађари ово достигли.

Архиепископ и митрополит Јосиф није могао насилију безаконим Мађара противостати, јер га они слушали нису, пун печали врати се дома, а Мађари тек саде, кад су Сабор народни Србљем збрисали, допусте поменути скупштину. Очевидно се у овом поступку Мађара пропасти свију наши народни права и заведенија увидити морала, јер ако би се народ у оваку Скупштину упустио, то би Мађарски сабор то закљученије одобрио, а што још више знатну прилику свога избавленија пропустио. Док је народ размишљавао како ће и којим ће начином себи у овој политическој насилственој забуни помоћи, Мађари су му пут показали.

Ови безчовечно против Србаља у свима областима поступати и оне, који су своју народност или словом или дјелом љубили и бранили у тавнице бацати, мучити, вешати и убијати почну.

Сад већ није време било да се оклева, него је требало вруће на дјело поитити и народ од прелива у мађарство сахранити. Доста числени народ скупи се пре Воскресенија 1848. у Карловци и архиепископ и митрополит Јосиф распише предваритеИну народну скупштину, која ће се о предметима за дозвољену црковну скупштину посовјетовати. Ову Народну скупштину одобри мађарско Министарство недоумјевајући да ће ова Скупштина сва народна права у живот довести и Мађарима јемство дати да је народ србскиј кадар и крјепком мишицом вјеру и народност своју бранити и све намере мађарске уништити.

Многочислена Скупштина србска од 1. и 3. маја 1848. прогласи себе за Сабор народни и воспостави своја права и избере себи патријарха у лицу свога архиепископа и митрополита Јосифа и војводу у лицу полковника Огулинске регименте Стефана Шупљикца витеза. Одма се је народ постарао да знаменито посланичество к' цару и краљу пошаље да га не само о вјерности својој увери, него и умоли да избор народни потврди. Сјајно посланичество, на врху кога је свјатејшиј патријарх био, оде у Инсбрук и увери цара и краља о верности народа србскога и предложи му да би закљученија 1-га и 3. маја 1848. потврдио. Одговор је народ сасвим непријатан добио, који је овако гласио: „Са благоволенијем примам народа србскога приврженије к' мени и моме дому, али ванпутна закљученија народа од 1. и 3. маја [1]848. не могу потврдити, будући да ми нису преко Мађарскога министарства поднешена”.

Познавајући милосрдно срдце и правдољубије благога императора и краља Фердинанда I, свака је могао видети да је овај одговор утоком мађарскога Министарства народу србском дан био. Док је народ србскиј законим путем потврденије своји на привилегијама учињена закљученија искао, Мађари су оружијем на Карловце на другиј дан Дуова ударили и србскиј народ на ратно бојиште позвали. Може бити да ће когод сумњати се да ли је народ србскиј у Скупштини од 1-га и 3-га маја 1848. законо поступао? Ми му у кратко на одговор дајемо да је народу србском по привилегијама и уговорима право дато да свога патријарха и војводу избрања да он за допуштеније овог званија допуштење искати не мора. Истина, да у Регуламенту од 1777. и у Деклараторијуму од 1779. стоји да народ свагда за Сабор и избор допуштење искати мора, али ова против привилегија гласећа уредба није са вољом и допуштењем народа учињена. Она народ обвезати не може, премда се је овој истој уредби повиновати морао, велим морао, јер је ова уредба против привилегија и против народне воље у она времена дата, кад је самовластна сила над народом владала и кад се је свако изјасненије народне воље и праведне жеље за законопреступленије при[пи]сивало.

Од другог дана Дуова 1843. стоји народ на оружију против мађарскога одцепленија од целокупности Монархије аустријске и дивни и јуначки одпори на свима бојиштима у Срему, Бачкој и Банату свету су јавно доказали да је народ србски достојан политическога живота, достојан своји праотеческих права.

Кад се је посланичество народа србскога из Инсбрика повратило и скорбну вјест чуло, како га је царско и краљевско срце утоком мађарским немилостиво од себе отурило, није народ духом клонуо, него је свом свјетјешем патријарху управенство мирско дао и од тога времена свјатјешји патријарх не само духовну него и мирску Власт у Војводици. Ми смо га видели често на бојном пољу и у станови, он се пожертвованијем свога здравија дан и ноћ ради и све уредбе чини и справе за војску набавља.

Благој цар и краљ Фердинад I наименовао је свога стрица великога војводу Јована за свога пуномоћника да би распре између Хорвата и Србаља од једне и Мађара од друге стране извидио и помиреније учинио. Краткоумна гордост мађарска није могла увидити да се је у свом расположенију краљевском само спасеније Мађара састојало, него је са обичним безумијем помиреније одбацила, и тако и србскога сајзника преузвишенога бана принудило да оружијем на Мађаре устане.

Преузвишени бан отишао је са знаменитом војском у Мађарску, коју је без да су му Мађари икаков знаменити одпор дати смели, с' десне стране Дунава до Будима покорио. Још је мирољубиви цар и краљ Фердинанд I последње средство употребио не би ли заблуђене Мађаре обавестио и крвопролитије предупредио. Он је послао фелдмаршалајтнанта графа Ламберга у Пешту, али Мађари бесни нехтедоше своје спасеније увидити, него убише ајдучким начином краљевског овог повереника, па да би у беснилу свом, и крви жедни, пут к' пропасти својој што брже раскрчили, наговорише лакоумне Бечлије, те ови убише војеног министра фелдцајгмајстера графа Латура.

Преузвишени бан са побједоносима барјаци поити к' Бечу да не верне лакомисленике Бечлије за нечувено ово убијство достојно казни. Судба бечког беззаконија позната је. Док је царска војска под Бечом била, трудили су се Мађари са Србљима примиреније учинити и писали су преко фелдмаршалајтнанта барона Благојевића свјатјешему патријарху да се мир учини. Ми смо из новина немачки *Србин* видели каков је одговор на овај позив к' помиренију сљедовао. Примјетити пак имамо да се из овога одговора приверженост свјатјешег патријарха спрема цара и краља свога и љубав к' народу србском јасно видити може.

Док је свјатјешји патријарх које на бојном пољу нападању мађарском крјепки одпор давао и позиве прелестне одбацивао, дошао је у народ и светли војвода србскиј господин Стефан Шупљикац витез и примио је војничку струку на себе, а свјатјешји патријарх задржао за себе

дипломатическа струку, внутрење правленије Војводовине и набављење материјалних потреба и справа за војску пак и само умноженије војинства.

Како је отлакшање у војеној струци свјатјејшиј патријарх добио, постарао се повјеренике народње у Беч и у Оломуц послати, посредством који би дописе званичне за потврђење Војводовине, патријарха и војводе код високога Двора и Министерства аустријскога предавао и одговоре примао.

Што се ови дописа тиче, то би овде границу намјере наше преступили, кад би ји навели. Сљедство је показало да су ови дописи са особитом дипломатическом вештином устројени били и високо Правителство склонили србском [народу] правду учинити.

Цар и краљ Фердинанд I уступио је круну своју своме синовцу великом војводи Францу Јосифу 20. ноем./2. Дек. 1848. Овај новиј монарх како је на престол свога благога стрица ступио, охотно се постарао жеље праведне србскога народа испунити. Височајшим Манифестом од 15/3. декемврија 1848. у Оломуцу изданом воспостављено је достојинство патријаршеско у лицу свјатјејшега патријарха Јосифа а достојинство војводе у лицу ц.к. генерал-мајора Стефана Шупљикца витеза и дато је завјешчаније да ће се внутрење управителство народа србскога по основу једнакости свију народа, како се мир поврати, устројити.

Заједно са овим царским Манифестом наградио је всемилостиви млади император превелике труде и заслуге свјатјејшега патријарха са круном гвозденом првога реда. Тај је исти орден и светлеме војводи Стефану подарио и како Манифест тако и поменути ордени стигли су 15/27. дек. 1848. у Земун. Светли војвода Стефан доживио је овај радостни дан, који је од год. 1690. најкраснији и најторжественији за народ србскиј. Али није му Бог дана подарио да славу србску и велико своје достојинство ужива. Још 15/27. декемврија 1848. око 4 сата по подне, кад је 2.000 Србаља оружана дочекивао и поздрављао, ударом смртоносним дирнут, душу је испустио.

Свјатјејшиј патријарх, како му је жалостна вјест о смрти незаборављенога светлога војводе стигла, постарао се још ту ноћ за врховнога војводу, који ће војску у Војводовини србској за време рата предводити. Он је господину полковнику Мајерхоферу управителство војске за време поверио и позвао је господина генерала Кузмана Тодоровића, који је код Осјека с војском хорватском био, у Војводовину србску да прими врховно управителство војске. Овај вредни Србин 21. декемврија [1]848. стигао је у Земун, отишао је другиј дан у Банат да управља с војском србском.

Владан Гавриловић

ДВА ПИСМА НИКАНОРА ГРУЈИЋА ИЗ ПЛАШКОГ 1859, ПАТРИЈАРХУ ЈОСИФУ РАЈАЧИЋУ

Никанор Грујић (1810—1887) прешао је дуг пут од родне Липове у Барањи преко Карловачке богословије до места митрополитског протосинђела и архимандритства у манастиру Кувеждину, да би почетком 1859. био упућен за администратора Горњокарловачке епархије, а 1861. био именован за тамошњег епископа. Живот је окончао као епископ у Пакрацу (1864—1887). Био је сматран за најбољег црквеног беседника свог доба, а у младости се бавио „песништвом и књижевношћу... пишући патриотске и сентименталне песме чистим језиком и у народном духу”.¹

Из Грујићеве преписке, из средњег доба његовог живота, кад је упућен у Горњокарловачку епархију, до нас су dospela два писма која је у току 1859. послао патријарху Јосифу Рајачићу и изнео своје утиске о тој епархији, о романтичној лепоти Лике, с Плашким у средишту, о сусретима са водећим личностима у Хрватској (Загребу, Петрињи, Карловцу), официрима Војне границе, о свештенству које му је било поверено, о економским приликама, стању манастира, као и о српском народу који је сматрао за побожнији и цркви оданији него онај у доњим крајевима, а чијем се говору дивио јер је „смишљен, љеп, умиљат” да је то право „чудо”.

Грујићева писма налазе се у Архиву САНУ у Сремским Карловцима, у збирци породице Рајачића. Ми их објављујемо савременим српским правописом са неколико интервенција на тексту, унетим у угласте заграде.

Писма гласе:

---

¹ Сава, епископ шумадијски, *Српски јерарси*, Београд 1996, 355—357.

1.
ВАША СВЕТОСТ,
Милостивјејшиј Отац!

Већ има неколико дана, како сам у Плашком, па јошт не могу до-
вољно да се начудим и надивим овој красоти и љепоти предјела, овој
различитости и величествености природе. Куд се год окренем, на коју
год страну погледим, све је пуно неког романтичкога волшебства, неког
поетическога чара, неке великољепне у физическе милине обучене пое-
зије. Доста ми је већ пута пао на ум покојни епископ Мушички, и коли-
ко ми је пута пао на ум, толико сам се пута чуддио, како да он није нала-
зио у овом величију и велељепију природе задовољства за његов поети-
ческиј дух, и како је могао предпоставити стегнутиј бедемима узкиј град
Карловачкиј овом простом и широком простору пољске и горске слобод-
де, која поезији прија, што је и сама сушта поезија. Бог да му душу про-
сти! Али ја већ почињем сумњати о његовом духу поетическом, и скоро
би могао вјеровати, да није било у Њему природне поезије, или ако је и
било, та је морала бити много мања од художественог стихотворства
Његовога, јер иначе, као природниј поета, не би могао био оставити
овај дивни и чаробниј предјел, у коме из Ума, Клека, Бјелоласице Капе-
ле, Плашке Главе, и Љубче, и из сваке стрјеке дух поезије дише и вједе...

Путовао сам здраво и сретно. Поодио сам узпут у Петрињи генера-
ла Павелића, и у Глини обрштара Лазића, његовог ађутанта Нику Ми-
лијћа сина биргермајсторовог, и проту Славнића. У Загребу сам био код
Његов[ог] Превосх[одитељства] Г. банског мјестозаступника [Јосипа] Шок-
чевића, код генер[ала] [Милана] Кушевића, хофрата Конрада, и код дру-
ги референта, које ми је назначио Светозар Кушевић. По савјету Шокче-
вићевом био сам и код кардинала, који ме је питао, јесте ли Ваша Све-
тост остарили, и који ми се хвалио, да се он још добро држи. Ручао сам
код Светоз. Кушевића с [Мијсијем] Балтићем, [Јованом] Шупљикцом и
Станисављевићем обрфинанцратом, који Вам сва тројица љубе руку.

Карловчани су изишли на 16 каруца преда ме до близу Јаске, и да-
ли су ми конак код обртутора Давидовића. Генерала нисам нашао код
куће, јер је било већ пред вече. Састао сам се с Бунчићем и Латасом, и с
епитропи ове Дијецезе.

Одако сам у Плашком, био сам у Огулину код обрштара Фрома, и
добрио сам од њега папире покојнога епископа Сергија [Каћанског], који
се односе на рачуне интеркаларне, и који су били онде на остави. Међу
овим папирима налазе се журнале, које је водио покојниј својом руком
сверху примања и издавања. Новаца засад нема никаквих. Сидоксија и
конвенција покупљена је била још пређе полазка Сергијевог одавде ско-
ро сва, изузимајући две-три протопопијата, и Личку регименту. Овима
ћу писати да пошљу, али ја не знам, оће ли то залећи оно, што се још

има мајстором издавати. Зато би добро било, кад би Ваша Светост имали милост писати или расположити, да се они 1000 интеркаларних новаца, што се нашло код епископа Сергија присмрти његовој, овамо пошале, јер сад се отвара већ и прољеће, па ће нам ваљати обделавати ову земљу и врт, па и на то ће нам требати новаца, ако Ваша Светост дозволите, да обдјелавамо; а за текућу годину сидоксија и димница позно ће доћи.

Кућа је оправљена. Горниј спрат је готов, али је празан, јер нема толико покућства епископатског, колико би требало у ове нове собе. У дољњем спрату има још недовршени послова. Капела такође није довршена. Коњи, који су остали нису особити; но два млађа, могла би се задржати за кућу, ако не би била скупа. Ништа још није продано: све је попечаћено, што се могло попечатити. Школа је отворена. Војновић предаје Науку христијанску и Граматику, а Стеван пјеније и типик. Свештеник Опачић није овде у Плашком. Он је у Слабињи парох. Списаније клирика послаћу Вашој Светости с будућом поштом, а Списаније свјашченства и парохија позније, јер нису поднели овамо још сви протопресвитери. За ме кажу овде: „Тај наш новиј Г-дин дивани, баш ка да се овђе родио”.

Ово сам писао Вашој Светости само да знате да сам доспио овамо, а одсада ћу јавити обширније о свему.

Љубећи свету Десницу остајем у Плашком 24. Февр. [1]859.

Ваше Светости

всепокорњејшиј син
Никанор Грујич, м.п.

2.

ВАША СВЕТОСТ,
Милостивјејшиј Отац!

Писао сам Вашој Светости, да сам добио журнале и папире покојног епископа Сергија [Каћанског], који се односе на рачуне интеркаларне, а сад спјешим јавити Вашој Светости, да приход интеркаларниј от 31. Окт. [1]856. до времена одлазка Сергијева одавде, по његовим билешкама, износи 20.700 fl. Расход још нисам могао фиксирати, али у колико сам прешао досада папире, и он износи већ до 19.000 fl.

...

У Гомирју сам познао једног ритмајстора, као што за зову, Маравића, присног пријатеља Илијћевога. Овај ми је приповједао, да му је писао Илијћ, да ћу ја доћи, али на кратко само време, и ја сам му то потврдио с благоговјејством. Казивао ми је, како сте оправили Ваша Све-

тост онај пут, којим се силази к манастиру, и како до настојатељствовања Ваше Светости муке нису биле ни од какве користи. Видио сам портре Ваше Светости у Гомирју, као архимандрита гомирскога. Ја не знам, је ли оно погођено било у своје време, али ја нисам познао сада у њему Ваше Светости.

Био сам на врелу Рибњака, прошао сам све долине и брегове гомирске, и тако ми се допада онај предјел, као неко мало рајско селеније. Уз пут поодио сам у Огулину обрстлајтнанта Ребрачу, кога није било код куће у онај пар, кад сам поодио обрштара и друге. Васдан ми је приповједао о покојном војводи [Стевану] Шупљикцу, који му пада као некакав стриц по женској крви. Истиј је Ребрача римљанин, али, као што сам каже, отац му је био православан, кога сте, као што ме он увјерава, и Ваша Светост познавали. Он љуби руку Вашој Светости, и то ме је молио у разговору двапута трипута, да не заборавим. Каже ми Војновић, да је живио врло добро и с покојним Каћанским.

Пре неколико дана држао сам Консисториум, на коме је био и прота корјеничкиј Самуил Поповић, који је поднео оно прошеније за плашчанскиј протопресвитерат и професуру. Ја сам му казао онако као што сте заповједили Ваша Светост, и он је задовољан с тим, да почека до поставленија новог епископа. Колико сам из разговора видио, он је човјек способан, а показује се и ревностан, дакле с те стране неће му запињати, ако му не запне с друге које стране. Приложио сам данас његов један допис, да видите Ваша Светост из њега, како пише славенски у званичној својој преписки. Оног другог компетента, Опачића, још нисам видио.

Овде сам затекао ургенс од Генерал команде због војених капелана. Овде је мало свештенства, и не може се излишити засада више него један, али тај један није квалифициран за то. Иште се њи више, али то све тако, који би ради били оставити своју парохију или своју капеланију, на којој су сад: а кад би они изишли, онда не би било другога, кога би могли поставити на њиово мјесто, па би било невоље с душепопечителством. По тој нужди одговорили смо Генерал команди, да се обрете на Вашу Светост. Могао би се употребити на то ковиљскиј јеромонах Пахомије Панић, који је био већ код војене службе, и можда Генедије Поповић беоцинскиј, или и други који от мирских.

Јуче ми каже овдешниј компаниј командант капетан, барон Хартли-еб, да ће измарширати и другиј баталион одавде и то 2. Априла и да и он иде с њим. Кажу да ће га водити поменутиј обрстлајтнант Ребрача.

Новаца никаквих и ни одкуда нисам добио до сада. Ствари покојнога Каћанскога још су под печатом. Коњи још нису продани, нити се радило досада ишта у том предмету од стране Земаљског војенога суда. Ја мислим да покренем и ту ствар, јер се бојим да се не поквари које-

шта, што је свилено, у влажној соби, где је закључано и запечаћено, а нестаје и крме за коње.

...

Од дана на дан познајем се све више с обичајима овога света. Људи ми се виде побожнији, него ли ти доњоземци. Према цркви и свештенству показују веће почитаније. Али што им је говор смишљен, леп, умиљат, то је чудо. Да се не сјећам отеческога совјета Ваше Светости, би ме занијели пријатношћу и милином њиовог говора. Цура од 6 година, којој сам удјелио крајцару, рече ми „Бог ти дава злати моја јабуко!” а Радоња Тепавац, који је дошао сбог диспензације каже ми за сина свога и за цуру „разваљива сам и разваљива, али немога развалити, сад пишите миле моје руке Св. Патријарху, нека он благослови”. И тако свакиј [дан] чујем по нешто, што је савршено у језику. Благу тепају, кад ору „Ајд’ драги! мука ти родила! Крила ти нарасла на бедри! гора зелена!” Мораћу записивати те форме у језику.

Љубим свету Десницу Ваше Светости
у Плашком 10. марта 859.

всепокорњејшиј син
Никанор Груич, м.п.

(АСАНУК, Збирка породице Рајачић, нерег.)

Данка Вишечруна

ДЕЦА У НАРОДНОЈ КУЛТУРИ СРБА Цртице из Војводине

Посвећено Нени Лозић из Новоџ Сада.

Увод

Рађање и подизање потомства одређено је природним и друштвеним чиниоцима. С променом тих чинилаца мења се и начин на који се „гаје” деца, као и однос према рађању (умножавању, репродукцији) том основном питању живота. Сведоци смо како је то данас, а сазнаћемо и како је било када су расли (одрастали, били деца) и гајили своју децу „деда Мита Чарапић” (Димитрије, Митар Филиповић, 1899, Сремски Карловци), „бака Гина” (Анђелија, Гина Поповић, Мушац, Мушчева, 1892, Нови Сад, удата Царевих, у Врднику), Милева Влајанков, удата Бељански, у Мошорину, рођена у Ђурђевићу, 1910. „трећог маја — тада пао снег” и Драгиња, Драга Мољац, Нови Сад, 1914. (Тетка Драга је рођена 4. 12, како каже „знаменитог дана” јер је у „Српској трилогији” прочитала да је управо тада, за време Колубарске битке, генерал Мишић рекао регенту Александру: „До последњег коња и војника не одступати!”) Њихова казивања, углавном дословно пренета, односе се на ондашњу праксу — поступке, веровања, обичаје око рађања и подизања породе. С обзиром да сви казивачи припадају најбројнијем друштвеном слоју — народу (неки, „средњег”, имовног стања, неки и вишег од тог), реч је о народним обичајима на тему одгоја/гајења деце.¹

---

¹ Најбројнији становници сваког друштва тј. државе обухваћени су појмом народ, а њихова материјална и духовна добра, мада тек од времена просветитељства и романтизма, носе придев „народни”.

Народна култура, будући присутна у најширем друштвеном слоју у свим цивилизацијским периодима/друштвима (државама, по свом устројству класним, јер да нису класне не би ни постојала подела културе по друштвено-економским критеријумима тј. класама),

Потреба и жеља за управљањем властитим животом у стварности и будућности иманентна је свима, без обзира на друштвену моћ, положај и знање којим као појединци и заједница (породица, род, село...) располажу. С тим у вези, да све протекне у најбољем реду, да се проникне у будућност и њени токови усмере ка жељеном правцу, постојале су вербалне препоруке и одговарајући поступци о томе шта ваља, односно не ваља, када, како и где чинити.

Народ се лечио својим, народним лековима, међу којима су и „врачке” и „празноверице” по речима казивача. (Исто значење имају изрази: гатање, магија, бајање, магијски поступци, бајалице, гатке...) Разлог за коришћење тих прастарих знања, умећа уз, свакако, недовољно развијену и економски тешко доступну лекарску помоћ, био је у урођеној, генетској потреби да се све доступно и наследно (познато и пренето с генерације на генерацију) покуша и примени. „Протезање” те праксе (врачања) све до наших дана (мада знатно ређе и селективније него раније) схватамо, не само као пораз званичне, признате, научне медицине већ и као потребу човека за нечим мистичним, „неопипљивим”. „Враџбине, није то истина” кажу, и додају: „Ал онда се (у) то веровало!” Ми би додали да и данас неки верују.

У већини онога што се овде наводи присутне су враџбине, оне од којих потиче зло и оне које га сузбијају! Има и „неутралних врачања” којима се „управља” живот у жељеном смеру а да претходно нису изазвана никаквом опасношћу.

„Млада броји оцаке”

Покушај планирања потомства налазимо у поступку младе која „броји оцаке кад иде на венчање. Изброји их толико, колико година не жели да роди. — Да мало ужива!”. То схватање је у вези с веровањем да у кући: оцаку, под прагом... бораве душе предака, заштитници куће и укућана. Код неких Словена, тачније Руса, кућни дух је домовој (чита се: дамавој). А „Стари Римљани” су кућне духове називали ларима, што је блиско нашем називу и поимању: ларва тј. заметак.

„Није богаџи ко има волова, већ је богаџи ко има синова”

У времену о којем пишемо, и чија је горња граница отприлике средина 20. века, сиромашнији становници села и градова у свој „вредно-

---

била је другачија од културе владајућих и богатих слојева друштва. (Неке сличности су ипак постојале...) Задуго и након „признања” да и народ има „своју” културу, народна култура је сматрана нижом културом од културе владајућих и богатих слојева. И данас има оних који потцењују културу стварану у народу и сматрају да је не треба уграђивати у темеље културе која се баштини, која се „надграђује” у савременом друштву. „Правим” носоцима и уживаоцима културе, материјалне и духовне сматрани су припадници високих и виших слојева друштва. За њих се касније, без контекста са наведеним, и везује појам „прогрес” док се за народ везује појам традиција.

сни систем” су укључивали схватање по ком „није богат ко има волова, већ је богат ко има синова”. Данас, пак, због политичких и других друштвеноекономских околности ненаклоњених рађању, уз изразиту тежњу за вишим животним стандардом и комодитетом, присутним и код средњег, а не само нижег друштвеног слоја, на ту изреку, колико и „праксу” се заборавило. У просеку смо међу најстаријим народима света.

„Носећа, тврдна, зановила”

Будућа мајка је — „носећа, трудна, зановила”. Такво стање захтева одговарајуће понашање: „Кад нешто види да се не зачуди. Јер, на детету остане флека! Увати се руком и остане флека! Зато, леву руку, палац, за појас да мете.”

Исто, „не треба ништа крадом да уради, да се не тргне, изненади (ако је неко види) и ухвати се (руком за чело, образ...)”.

Пол детета предвиђао се према променама на трудници: „Ако има пласе, пласове (мрље, пеге) за време трудноће — после то приђе — родиће девојку. Узима јој лепоту.”

„Жена трудна да не иде без кецеље — да јој не би штогод наудиле зле очи.” (Кецелја да се задржи први, најопаснији поглед урокљивих очију.)

Порођај

Трудноћа се није чувала и порођај се није посебно очекивао. Порађало се — било где, чак ређе у кући него у штали. („Где је велико друштво, у сељачкој кући, на салашу, сна(ја) са мужем спава у штали на кревету.”)

„Порађало се и на њиви. Јер се стално радило.” „Једној” (некој жени) која је била „у поодмаклој трудноћи, приговарао свекар што споро ради. Били су на њиви, и она оде, донесе чобању (посуду с водом) и обеси је свекру о врат. Да види како је под теретом радити!”

„Кад се порађа у соби онда у кревет (најчешће креветац) место перине мету сламе (голе сламе).”

„Неко се порађао лако: Устане, чучне на лавор и испадне дете. Или, на коританце се раскречи, и кад добије напон — ту је нека жена да помогне, дочека дете.”

„Има ко приђе прико прага, коракне, и роди на прагу. Једна је говорила: Ја волим родит дете, нег опрат кошуље! Када се одужи добро је да шета.”

„При тешком порођају жене су једна другу порађале. Било је и бабица. Бабице су мећале колена у крста. Упре коленом, а рукама за рамена вуче, натраг.” Или, „изврнеду столицу — хоклу па донесу жар, чисту жеравицу, мету на лопату (у Госпођинци зову ватраљ), а њу на преврнуту хоклу (објаши је и седне).” Да би убрзали рађање „и грејали (су је) одоле. Прости смо били...”

Углавном се „порађало стојећке; лежећке је теже!”
„Кад се порођај мало одужи добро је да породиља шета.”

„То деце има срећу”

Месец, где по неким нашим народним веровањима бораве душе предака, и те како утиче на разне животне процесе: „Дете које се роди кад се пуни месец — то дете има срећу; кад тргне (опада) месец онда ће се женско (родити) — ако се очекује скори порођај.”

„Ора, ора, ора”

Пол детета је одређивао начин на који се оно оглашава, плаче: „Кад се роди мушко оно плаче ора, ора, ора — да оре! Или охо, охо, охо — коње зауставља. А девојка: рува, рува, рува — оће одела, рува.”

На видовитост новорођенчета указивала је капа — темењача! „А ако има око врата од постељице црево — обесиће се!” (Оба схватања заснована су на принципу имитативне магије: капа је знак достојанства, моћи, док пупчана врпца подсећа на конопач, уже...).

За дете рођено у кошуљици владало је опречно мишљење: „Кошуљицу баце у ватру, пећ, да изгоре. Да умре дете. То је нечисто дете; биће вештац, јел вештица, јел ће бити видовито. Видовито се рађа у кошуљици.” Неки „кошуљицу сачувају” — што указује на њену заштитно-магијску моћ.

„Бабињара, породилја”

Забране и препоруке усмерене ка бабињари (породиљи) односе се на ограничење њеног кретања, сусрета (веза, контаката), обављања разних послова. Најпре, она и дете се штите „7 дана под комарником — ко има комарник. Комарник је платно” врста (простог, једноставног) балдахина. (Оно што је код високих слојева друштва балдахин, код народа је комарник²). „Бабињара лежи на кревету, док дете не одвркне, ојача мало. (Живило се у предњој или стражњој соби. Она је са дететом тамо ди сви спавају.) А док не истекне 6 недеља, нису јој дали да иде на улицу — ни по воду, ни у продавницу. Толико не меси ни тесто...” (Доказ веровања о нечистоћи бабињаре. Уједно и њу штите од тешких послова). И дете се шес, седам недеља чува од могућих непријатности: „не износи из собе; само се после 7 дана носи на крштење.” У заштити де-

---

² Комарник, платно које служи као завеса, застор, отка се у домаћој радиности „од точке пређе, од кудеље, кудељне пређе, танке и ретке ко за цакове. Или се отка од вуне — од ситне вуне, не од руна, већ од ногу, око врата, између груди. Та вуна се није чешљала, није редила. Отка се, и то кошке — лепе, зелене и црвене. (Велико је, треба 15 метери да откаш).”

³ О деци у народној култури Војводине писали су: Мила Босић, *Мађија у обичајима животног циклуса Срба у Војводини*, РМВ, 39, Нови Сад 1977, 236—241; Весна Марјановић, *Народна култура Срба у Војводини у огледалу детињства*, РМВ, 37—38, Нови Сад 1995/1996, 183—194.

тета ишло се дотле да „није мајка дала испод комарника да се види дете. Или, ко погледа, издалека, пљуне” (у правцу детета). „И касније, све док је дете мало, ко год приђе колевци каже: Пуј, пуј, пуј да те не урекнемо.”

Кршћење

Гатало се и у вези с кршћењем детета: „После недељ дана, или две недеље од рођења на кршћење га носи мајка (баба), увијеног у оцову венчану кошуљу. И у дуњицу, белу, или јастуче — леп јастук. (Јастуци се позајмљивали).”

„Кад се женско носи да се крсти мати шије (шта било), а кад мушко она деље (узме парче дрвета...) То чини да дете кад одрасте буде вредно.”

„Кад дође са кршћења да га кроз прозор — да живи. Ако је мати на ногама — њој.” (Кроз прозор дода га баба да се заварају зле силе које чекају на одређеном месту — вратима).

Повојница, бабине

„Прву повојницу (бабине) донесу њени — мати. Мајка ћери доноси бабине, тј. повојницу. Дође ома, прве недеље, ако је у селу. Па сестра, стрина, ујна. Ако је женско донесу кокошку, ако је мушко петла. И пиринцу донесу кувану, у млеку. И даривају у новцу.” Повојница може бити и: „Мати торту умеси, скува се пиринач или криз у млеку, кошуљицу од српског платна. И купи још нешто. И да новаца кћерки да купи себи аљину. (Мало се да детету од тог криза или пиринча. Остали у кући то поједу).”

„Ако мати не донесе ома повојницу донесе детету дар: минђуше и наруквицу. Мушкарчићу одело.” Неки су мишљења да „не треба да дођеду док је она у постељи, неће дете да заживи. Тек после 2—3 недеље...”

„Повојницу осим њени, донесе и кум, његови (мужевљеви) — ако има сестре.”

Повојница је и „паре и оделце, ципелице и капа, колачи или торта. Уствари, шта ко оће: Може ципелице и зокне, прасе или теле — живо, да има, то њему расте.”

„Кад носе повојницу гледа се да ситни колача буде више — да кад одрасте има више девојака/момака. (Месиле се, кадгод, гурабије, пуслице, мавиша...) И гледа се да му се макар малко, мрвица у уста стави.”

„Кад се девојка/момак не може да уда/ожени каже се: Није имало повојницу. Да је зато повојница.” (Из разлога удаје/женидбе).

„И касније, ко дође у посету бабињари треба да да нешто детету. Ако ништа не да, не дарива га ничим, кажу: Е, сад ћемо ти скинути мараму/капу. Ал, свако да макар динар. Код главе се пусти.”

„Мајтерина је храна најбољи лек”

„Жене су дојиле и до две године. Материна је храна најбољи лек. Кад га одбије стегне груди, веже мараму па задене у њу иглу, унатрашке — ушицу мете доле, врх горе.” Да игла не испадне око ње се увије ко-нац. „Ондак устукне рана за 14 дана.”

„Да дете одвикне од сисе неко је брадавицу гаравио или солио.” Кад мати нема млека дете су хранили млеком разблаженим водом уз до-датак шећера. Или су кували гриз, редак. И јаје печено ужваћеду у крпу па дају детету.”

„Већем детету обаре кромпира, скувају мамаљуге у шерпењи па то секу и дају.”

„Поступаница”

Кад почиње да поступа, хода кажу: „Е, е, ко то корача па ће јести колача. Онда се умеси (једна) поступаница, погача. Од растезаног је те-ста (зато је растегача) и сади (празна), не пуни се. Само лишће (листо-ви) се масте и мало осладе. Испече се у (округлој) тепсији.”

„Припремљену ома крјамо (ломимо). Ломе је сви окупљени изнад главе детета. Сви је и једу и дају детету. Једемо и трчимо, каскамо мало со тим залагајом по соби, конку, дворишту ди било и иду у комшилук да однесу и све трчећи. Ево поступанице!” (Окупљену децу су упућивали: „Пазте, добро да трчите да буде чврст/а”).

„Сталац (дубак) праве кад мало ојача, а не може да стоји, кад има 7—8 месеци, да му чврсну ноге.” (Сталац — „споља четвртаст, у среди округло, од половине као мала клупица да може да седне.”)

„Кад деће не њроговара”

„Кад дете не проговара саветују мајци: Напоји (га) из клепетуше. Једна је одбила: Нећу, док проговори неће стати. Онда ћете викати на њега да ћути.”

„На одећу, обућу деце није се њолагало”

„На одећу, обућу беба до једно две године (нека не прохода, нека не проговори) и деце (до 12,13 година) није се полагаало.”

„Пелене, од широки гаћа, мушки. Од једне ногавице (од две поле), направи се једна велика пелена, док од леђа мушке кошуље буде мала пеленица што иде под руке (кад се повија). (Велика се меће између но-гу). Повеј или увијач је од поруба од скута. И капица се ома мете да не-ма клонпаве уши.”

„Одгаји се са 3—4 пелене, два увијача и две, три капице. (Ко је мо-гућан сашије и 4—5 капица од шифона).”

„Највише има шес, седам пеленки — мали и велики. Кад буде веће има и до 6 бенкица.”

„Код имућнијих свекрва припрема снаји за порођај пелене од платна — шифона, повоје (на метер се куповао и морао је бити мекан) и др.”

„За повијање се користи по једна велика и мала пелена и увијач: Две пеленке и умота се. У повој веже ноге да нема криве. Везотина од повоја буде одгоре да не жуљи дете.”

По некима треба: „два пара малих пелена за руке и ноге, једна већа преко среде, испод трбува се намести, да није између ногу кожа, да се не оједе. Прво се увије у велику пелену па мања пелена којом увијеш руке детету, а друга за ноге. Повојем се обвија и завеже више стопале. Тако се чврсто умота да се можеш с дететом кечати — лоптати. За једно повијање довољне су две мање пелене и једна велика и повој.”

„Дете прво спава у дуњици, нуз матер, леђа њена. Кад виде да је животно приправе колевку. Малу колевку мету на просте даске, чело ногу материни, велику поред кревета. На лучац колевке нанижеду дугмади да се дете игра ручицама, а преко њега, кад дете спава, мету прикривач (мараму, мало већу), да не уђе мува. Неки нису имали колевку па је дете спавало у коританцету.”

„У колевци је јастучић пун перја, слама” — обично стављена у „сламарицу, перину, периницу.” „Сламу промене кад је пропишана, кад се осећа.” Након тога је окаде. Неко је сваки други дан мења. „По слами или сламарици простру гуму па чаршав, простирач... бели. Покривало се дуњицом од перја. Она је као јастучић, има навлаку од конофоса. Није било ћебенцета.” „И држе га” (дете) „у дуњици. Сиротиња је била здраво (јако).”

„После 6—7 недеља дете се почне облачити” (бенкице). „Првих година деца се нису разликовала по одећи: Сукњицу носио мушкарчић — имо две године; мушкарци сукњице дуго носили, до 2—3 године. Сукњице су хаљинице од поркета. Ако је старије дете — од сомота. Мајка сама сашије, за сваки дан. По кошуљици је цемпер. На ногама зепе, наштрикане.”

„Децу нису затрпавали играчкама, ретко су добијала поклоне: За Материце лутку добију, ораја мало, јабуке, новаца.” Лутку праве: „од ораја узму гранчицу са три рашље, горе од крпа направе главу и сашију аљиницу. А мушко, кад је велички, пушку од кукурузовине јел од зове и лопту од крпа — то су цакали. Мањем детету даду кашику и плекани лончић.”

Све је потицало из домаће радиности. „Није било цуци. Место цуце, цуцле узму чисту крпу, белу, па ту малко леба ухваћу са шећером, па то ту стрпаду и увежу па дете сиса, не плаче. (То мати приправи да му да кад нема каде да га намири: да сиса, да га пресвуче.)” Упозоравало се: „Немојте правити велику, ту цуцлу, да има велика уста кад буде велико! Уместо Павловића масти, да се не оједе, мажу га чистом машћу

која није сољена кад се топи. (Маст је била у порцеланској пиксли од девојачке креме).

Нега и васпийање

„Дете се купало зајутра, сваког дана. Да се баца вода увече — то није било кадгод! У коританце једну пеленицу па кућевним сапуном перу. Пешкир бео, од тоцке пређе. Основа од памука, а приткивање од тоцке пређе тј. кудеље, кудељни.”

Деци се ни приближно није указивала нега и пажња као данас. На питање како су их неговали казивачица одговара: „Како се дворе деца? — Мајка, дај ми парче леба?! — Кака леба!”

Које дете не спава ноћу кувају чауре од мака и дају да пије ту воду. Само, тврде, од тога буде глупаво.

Патријархалном васпитању нису приличиле псовке и зато се деца нису псовала, нити се пред њима псовало. Псовка је била: „Аскурђела вам вашег.”

Васпитавали, упућивали су их: „Мораш сваког човека и жену целивати у руку.”

„Децу су плашили Бабарогом.”

Коса се не баца на ђубре, а први зуб се даје керу

Коса је у прадавним временима сматрана неодвојивом од тела (и духа!) сваког појединца; неком врстом оруђа па и оружја. (Није била само украс). Од „увођења” обичаја, односно праксе првог шишања које има иницијацијски и жртвени значај, вредност са првом (и последњом одсеченом косом!) поступало се управо у складу са наведеним: жртвована је: „Прво шишање бациш у ватру; сву косу кад ошишаду баце. Да брзо расте” (коса).

Прво шишање је имало посебан значај и у време о којем сведоче казивачи, с тим што одавно већ није и последње! Тада, и касније: „Бербер шиша.” Ипак, најчешће, дете је шишао неко из куће (Казивачи не знају за шишано кумство).

„Када се дете први пут шиша коса се не баци на ђубре. Да тица не узме, не однесе у гнездо. Болеће га глава, умреће. Тица му разнела здравље и живот, говорили су. Зато, прву косу треба закопати у земљу” (жртва земљи).

„Кад се извади први зуб стави се у лебац и да керу речима: На теби коштен зуб, дај мени гвозден зуб. Три пута.”

„Нек погледа у оцак”

Потврду веровања да душе, сени предака бораве у обитавалишту живих налазимо у обичају да се дете „ради дужег века, под оцак подведе:” „У Врднику, кад децу обучемо (свечано), онда свекрва каже снаји:

Одведи, нек погледа у оцак. — Зашто? — Од урока. Кад изађе напоље одма се зачуде: Ју, како је лепо дете! Како је обучено! Кад погледа у оцак неће се тај урок ватати за дете” (штитиће га преци!) Или „кад је обучен у лепу аљиницу: Иди, одведи је у кујну, прво нек погледа у оцак. — Што да је водим под оцак да јој пада чаћ. — Само је води, неће је нико урећи.”

„Уречеду вештице”

Од урока (зле очи, речи) долазила је већина невоља па и болести. И за „велику смртност” оптуживали су вештице: „Уречеду вештице!”

Из заштитних (превентивних) разлога „што” неко „има гадне очи” дете и „нагараве: мал на браду, ил мал на нос.” (Штити чаћ, гар која, будући да је у оцаку, има „везу” с прецима).

Углавном, заштита се заснива на имитативној магији: слично се сличним изазива/сузбија, затим приношењем жртве и одговарајућим поступцима, предметима, речима (вербално):

— „Везиван је црвен повраз — конац/вуница око руке или врата; до 6 недеља кончић је л вуну црвену од урока — кад неко дође да не урекне; на левој руцици, чим се роди, има кончић.” А неко је „око врата носио црвену торбицу!”

— Штитило се и: „Кад поведу из куће дете, плуну на њега. (И завежу му црвени конац на руку).” На концу, плувачки... задржи се поглед злих очију, одмах, у првом тренутку, када је најопаснији: „Загледа се ома у то, и не урекну” (очи дете).

— „Кад се ко загледа у тебе реци (у себи) — пањ т(и) у очи, сикира у главу! Три пута.”

— „Једну бенкицу, све на налич, до годину дана. То се морало тако! Јер има свакојаки очију.” Исто то: „Наличе, унатрашке, кошуљицу облачили од урока. (Преобликујеш се, нагрдиш, да ти не позавиде, да те не препознају!)”

— Или, прича бака Милева: „Кад сам била дете, па се поновим — перо из гуске и малко (парче) леба — прво то промоле од главе, од горе до дна (одеће). Мати, још док не обучем, кошуљу ил хаљиницу, једанпут промоли. Онда тек обучем. И кад се поновим, у нову хаљину или мараму свечану, не могу први пут нигде ићи него у цркву.” Штити се и: „Маказе провучеш одгоре до доле. Неки прво провучеду маказе кроз рукаве, па онда на наличе обуку.” (Металу, јер је био редак, „јак”, скуп, тј. „необичан” придаван је апотропејски значај).

Ипак, црвена боја је најраспрострањеније (и најјаче, најделотворније) заштитно средство. Још од прадавних времена придавана јој је животна снага. И данас, без обзира на социјални/културни „ниво” (село/град, богаташ/сиромаш), том бојом бране децу од урока: „Носе црвени конац, вуницу око руке или врата” (почетком 21. века знатно чешће ово прво).

„У колевку, под главу, обавезно мете Материн сан — Сан Матере/Мајке Божје или нож, брица” (Искази поштовања, стављање под заштиту, приношење жртве... везано за прехришћанска и хришћанска веровања).

— Метла, средство којим се чисти, али и превозно средство злих сила — вештице на њој јашу, има битну улогу у магији: „Кад се роди дете — метла за врата” (или, „задевају виљушке у врата, прозоре). Док се дете не крсти (7—10) дана не оставља се само. Ако ће изаћи напоље (мати) стави метлу код колевке.” То потврђује и бака Гина: „Сујеверје се испољавало, на прилику, док се није дете крстило кад изађеш из собе мети метлу у собу за врата. Немој да то не урадиш! Јер не знаш шта може да се деси. Кад оставиш мало дете само, може да дође неко (ђаво) да мете подметче!” Има прича о томе: „Раније се ноћу кукурузовина секла; нечастиви одно њено дете и подмето нечастиво дете. То плаче као њено. Шта сад да радимо, питали су се по повратку са њиве. — Немој да му дајеш сисе. Недељу дана му није давала сисе и оно је врискало, врискало, и клонуло, и умрло.”

„Кад у току 6 недеља мораш да изађеш из собе, не остављаш дете само. Мора да има жива душа — мачка. И метлица — на креветац је метеш, ди је колевка.”

Метлицу, малу, испод перинице, у колевку, па после у креветац. Стално стајало. Метлица до 3—4 године може да стоји у одаји где борави дете. У то сам, некако, веровала, каже тетка Драга.

„Само да дете не остане само, задену виљушку у врата.”

„Доведу бабу врачару”

Малу децу су „лечили од фраса”: „Скинеду икону па је наднесу над њим, управо. Да је гледа док се не смири. Уместо иконе држе крило од прозора, ако је мање.”

Деда Мита се сећа: „Доведу бабу врачару. Ајде, баба Сајо. Ди си? Дете ми болесно. Уречен, каже баба. (Нека вештица зачудила се мени, нешто како сам леп). Баје мени главу. Крсти се, чита молитву, ал не говори на глас. Матери каже да изађе напоље, да дете буде мирно.” Претходно од ње тражи „да јој да у тањир воде, чисте, и босиљкачу. И замаче, и са том водом по лицу (прска), и шапуће (нешто). Прска по коси, прстима притиска чело и слепе очи. — Готово је, позове матер, донеси мачку. И баци воду на мачку. (Мати прво увати мачку). Добије сексер и сланине (2 кг леба за сексер...)”

Данка Вищекруна

БОЖИЋ У МОСТАРУ У КУЋИ ЈЕЛАЧИЋА (Грађа за познавање божићних обичаја у Мостару)

УВОД

Новогодишње обичаје истраживали смо у Мостару 1980. у кућама старих мостарских породица, где су обављени разговори са најстаријим укућанима (од око 70, 80 и 90 година). У намери да откријемо што старије слојеве тих обичаја и прикажемо их у што изворнијем облику истраживан је период од када сежу само сећања најстаријих казивача на обичаје из њиховог детињства и младости (почетак и прве две деценије 20. века), преко обичаја из њиховог зрелог доба (двадесете и тридесете године истог века), до почетка четрдесетих година Другог светског рата (1941). То је време када је породични живот (п)одређиван наслеђеним, патријархалним и исто толико религијским нормама (припадност једној од две хришћанске цркве — „ришћанској” тј. православној и кршћанској тј. римокатоличкој, исламу или јудаизму). Након Другог светског рата, сменом капиталистичког система социјалистичким (крај четрдесетих година 20. века) све се мења, па и обичаји (у квантитативном и квалитативном смислу), што се у овом раду не прати.

Приликом обраде података, прикупљених методом усмене анкете, дословно је преношено забележено, када је то могуће „пуном реченицом” када није „препричавањем” (Језик казивача је највише могуће сачуван и где нема наводника). Тиме се улога аутора овог рада скоро сасвим свела на посредничку — између извора података (казивача) и корисника (читалаца). (Ионако су значење, симболика и „намера” тих обичаја давно објашњени, па их само „везујем” за једну средину — територију, протагонисте и обнављам, рестаурирам.)¹

---

¹ Ивић, Данка (1982). *Новогодишњи обичаји код католичког становништва у Мостару почетком 20. вијека*, Рад 27. конгреса Савеза удружења фолклориста Југославије, Сарајево, стр. 165—171.

Тема овог рада су новогодишњи обичаји у Мостару али с ограничењем на божићне (најважније, средишње у том обичајном циклусу) и то код православних, тј. „ришћана”, дакле Срба. Уз наведено и казивач, информант је само једна особа, Олга (Јелачић) Круљ (1891—1983). Она је причала о обичајима у својој девојачкој кући, Јелачића, уз повремене осврт на обичаје куће у коју се удала. (Има података који се односе и на „опште” прилике у старом Мостару²).

Да би се разјаснила могућа недоумица зашто описујем обичаје „једне породице” и из „једног извора” (у питању је један „живи документ” тј. казивање), одговор је: зато што сматрамо да се (и) на појединачном случају, примеру једне куће, домаћинства, и из казивања једног лица може сагледати и потврдити скоро све, или бар оно што је заједничко, опште, што их чини народним. При том, још, најнепосредније се стиче увид (квалитативан, квантитативан) о примени датих обичаја у једном домаћинству, породици. (Посредно и код осталих породица истога ранга, друштвено-економског и културног. Свакако уз подразумевајуће разлике у садржају и свечарској атмосфери од породице до породице³).

Припреме за Божић

„Пре Туцина дана (5. јануара), на неколико дана, обично једну хефту (седмицу) раније, почне се са спремањем, кречењем, мешењем — кухањем пита и колача. Било је и оних који тек дан, два прије Бадњег дана чисте кућу и себе — купају се.” Још раније, и десетак дана, набављају

---

² У разарању српског Мостара, током 1992. и 1993. године, најпре у заједничком подухвату Хрвата и Муслимана када су отели Мостар од Срба, а потом у међусобном обрачунању при „разграничењу”, подели града на муслимански и хрватски део (границом две обале, Неретвом) није поштеђен ни споменик Алекси Шантићу у граду (бачен је у Неретву), као ни српска гробља. Пашиновац, где је у породичној гробници сахрањена Олга (Јелачић) Круљ, био је муслиманска ката, минобачачко гнездо које су Хрвати тукли са своје коте, Хума. Тада (1993) су доста оштећени и порушени многи споменици, гробнице. (Исто је узроковала и ноћна сеча гробљанских борова, ради обезбеђења енергената...) Тако је разбијена и фотографија на Олгиној вечној кући. И њена земаљска кућа, Круља, у улици Гојка Вуковића 38, Доња Махала, након пљачкања, порушена је и спаљена (сл. 1). Те податке сам у писаном виду добила од господина Ратка Пејановића, потпредседника СПКД „Просвјета” Мостар. Господин Пејановић је и овај рад прочитао и ставио примједбе које сам уважила.

У кући Круља, великој, господској, разговарала сам с госпођом Олгом, одмереном и уздржаном. Она је седела усправна у својој (скоро) деведесетој години и мирним, разговетним гласом „одговарала на питања”.

³ Милићевић, Ристо (2005). *Херцеговачка ђезимена*, Београд, стр. 394—5: „...Старином су из требињског краја... Из Јелачићевог подрума вином се снабдијевао царски двор у Бечу, а њихово вино је стизало и на јапански двор. Јелачићи су у Мостару некада били угледна и богата породица. Можда најбогатији. Њихова кућа је била велика и отмена. Имали су бројне винограде са око 100.000 лоза а код Благаја подрум за око 100 вагона вина у бачвама запремине 3.000 л.”

О Јелачићима види: *Књига о Мостару* (1998). Припремио Боривоје Пишталло, Београд 372.

се бадњаци — биље (биља/е је други назив за бадњак/е — церова дрва — облице, дуге око 1 м, широке (пречник) око 10 цм, лепо усјечене и праве, без кврга. Продавали су их сељаци из околине Мостара, а куповали и доносили мушкарци из куће. Обично домаћин купи, два, три, четири па и пет, шест бадњака — према броју мушких глава у кући. Али не мање од два: „Никада није био један бадњак. И када је једна мушка глава у кући; не може један сам горити.”

„Јелачићи су куповали онолико бадњака колико је било одраслих мушкараца у кући. Дјецу (од 9 до 19 година) не рачунају гдје има одраслих!”

Бадњаци, до употребе — налагања на ватру — стоје (усправљени) у дворишту, прислоњени уз дувар, или (чешће) сложени у куту, ћошку ходника, или у ћилеру (шпаиз), или шупи — остави, ако је уредна! „Дјеца их нису смјела дирати — јер се поштовао бадњак.”

„Пре Божића, за божићни ручак, спреми се божићна свећа од провлака. Код продавца се купи једна врло дуга и танка воштана свјећа и исјече на провлаке — мање свјеће, чији је број једнак броју укућана. Од тога се, увијањем (претходно се провлаци мало омекшају), прави једна свјећа, дебела као дјечја рука иза шаке, истог назива: провлаци се саставе заједно, као сноп, па се завију (у једну свјећу) и свежу црвеном свилом — од горе до доле, и од доле на горе. (Прво је једна нит свиле што се шије, а друга нит злата што се вије.) Најчешће се свила и злато упреду, уврну па се заједно са њима увије сноп. Да се свјећа, док гори, не распадне! (Имитативним путем, магијом, указује се на јединство породице — чланови као провлаци у снопу).

Туциндан (5. јануар)

Пре тог дана (махом) или на сам тај дан, Туциндан, уочи Бадњег дана, купи се брав — веселица. (Било је и да је купе на сам Бадњи дан). Купе је на Тепи⁴ или на улици: по граду иду сељаци, из Подвележја, углавном, и „гоне живе браве (Сељаци стјерају ајван).”

„Само брав је веселица. Мање породице купе јагње, а веће овцу. Купе се живи брави па се код куће кољу, реде и на ражањ поставе. На Туциндан се веселица коље. (Зовне се неко ко зна заклати и уредити; може и месар; ако не зна нико од укућана. Заклану веселицу набије на ражањ, осоли, па суд стави испод, да капље сок.)”

---

⁴ Велика и Мала Тепа, у старом Мостару су махале, улице са радњама. Сада је Тепа зелена пијаца.

Бадњи дан (6. јануар)

Бадњи дан је радни.⁵ Важан је Божић, а Бадњи дан му само претходи. На тај дан обављају се последње припреме за Божић. „Устаје се као и обично, око 6 сати. Али, ако домаћица има мало више посла устаје и раније. Она обично и пали кандило. (Уместо ње може нека женска особа). То није мушки посао — да га пали домаћин. Иначе, кандило се обавезно палило уочи празника и на празник, ујутро.⁶ И гори цјели тај дан. Пази се да уља не понестане — гледа се, боље је да се кандило не угаси. (Зато се долива). Гори до увече, док не легну. Поново се пали на Божић, прије доласка полазника. Али, код неких кандило гори и дан и ноћ — за Бадњи дан и три дана Божића. (Присипље се уље. Увече наспе и гори читаву ноћ).”

„У цркви се одржава служба божија, као и обично. Од воље укућана је зависило да ли ће пре доручка ићи у цркву. Домаћин је чешће од осталих одлазио. Али не под обавезно.”

Бадњи дан је дан поста за оне који су постили — вјерници који су се придржавали старих обичаја. У ствари, сви посте. Ујутро, одрасли попију само црну кафу или чај, са или без шећера, како ко хоће, како ко воли, шта уобичајено пије. А ко има потребу за јелом једе нешто постно: хлеб, мармеладу. После, до подне се не једе.

„На Бадњи дан ујутро, за време старе Југославије, иде војска, усјече велико стабло јеле и наранџама окити (гране).”

„Тога дана се купи бршљан. Углавном, грађани га нису имали у башчама. Бршљаном се ките бадњаци — на врх сваког метне се гранчица. (Кад хоће да их наложе гранчице могу да „дигну”). Једном или двома гранчицама бршљана, које су лепе и богате, ките кућна и дворишна врата. „Са једном гранчицом бршљана ките икону у кући, а стави се и у ћасу са свећом и житом. (Није било важно ко кити).”

„Ручак је, као и сваког дана, у 12 сати. (Обичај је био да се једе када пукне топ, једанпут, са Хума, у аустроугарској кули. Тако све до 1914). Припреми га домаћица (и друге женске, одрасле). У то вријеме сељаци су у торбама и сепетима, разносили по кућама кокоши, јаја, воће, поврће, млијеко, месо, сир, рибу.”

„Јело се у соби (просторији) гдје се свакодневно сједело, гдје су и госте примали. Ту су и икона и кандило.”

Пре јела се чита Оченаш. Седећи.⁷ Домаћин је најгласнији, док остали, ако говоре, чине то тихо. Уместо Оченаша неки се само пре пр-

⁵ „И други и трећи дан Божића се не ради — сва три дана; само на Бадњи дан се ради.”

⁶ „Сваке суботе вечерња. Зазвоне звона, престане рад, упали се кандило, окади се кућа — све просторије (домаћица окади). Онда се жене из суседства састану и пију кафу. Црну, праву.”

⁷ „Пре седања за бадњеданску трпезу чита се Оченаш. Ако су побожни.”

вог залагаја прекрсте уз речи „Боже помози”, као и увек чим седну за трпезу. Заједно су сви, и старији и млади. Кад је укућана мање (истог значења су укућани, породица, фамилија) или кад је сто довољно велик, „и послуга и помоћници из радње сједали су за трпезу свога газде. (Свака боља, богатија кућа имала је бар једну особу за све...)” Значи, и послуга је јела у исто време, исту храну као и њихове газде. Ако је било места за столом — онда заједно са домаћим, ако није — онда у кухињи: „У кухињи, за столом, могла је да сједи кућна помоћница — док једе није узнемиравана.” Ту, по потреби, јела су и дјеца. Наиме „гдје је већа фамилија не једу сви заједно, дјеца једу обашка, одвојено. Ако има простора у соби, за њих ставе синију или високи сто. (За другим столом се њима постави).”

Распоред укућана одређиван је неписаним патријархалним правилима. На челу стола седео је домаћин; десно од њега (обично) домаћица, па редом, с једне и друге стране остали укућани — „по старешинству. На дну стола најмлађи, свеједно да ли мушко или женско. За трпезом служе млађе особе — жене из куће.” У ствари, устају, по потреби, и служе око стола сви домаћи — осим домаћина и домаћице. (Углавном је „то женски посао, а може и мушкарац да га обавља ако је спретан, да и он нешто допринесе: вино, вода...)”⁸

„На сто се најпре постави пшенични полубјели хљеб. (Ко има своје жито он мјеша пшеницу, раж, јечам. Сваког дана или сваког другог дана кухао се хљеб по домаћинствима — домаћи, облика векне или округла.⁹ (Неки скухају и погачу — обичну, свакодневну).”

„Након хљеба на трпезу се износи чорба на граховој води, са рижом, резанцима, парадаизом.” (Друго име за чорбу је јуха.)

Пасуљ, традиционално јело, чак жртвено, култно (везано за култ предака, плодности...) и као такво неизоставно на бадњеданској трпези могло се изоставити! Истина, ретко — „тако (је) годишње доба — нема великог избора. Припреми се као обично — средње густоће, само обавезно без меса, јер је пост. Стави се и мање запршке: од лука, испрженог са мало брашна и уља. (По домаћинствима се користило само маслиново уље). Прва вода из пасуља се чувала за пилав на грахорици — да се долије пилав, или чорба, или неко друго јело. (Кад се мрси од меса је добра вода, а кад се пости од граха).”

---

⁸ Нешто мало другачије: „Домаћин је у врх софре, а до њега старији синови и домаћица, па по реду старији чланови породице. (Домаћица може да седи десно од домаћина). Заједно су сви и старији и млади. Сви укућани су служили за столом, али углавном је све било постављено.”

⁹ „Месила, кухала га је нека жена из куће, којој је згодно, са куповном гермом или парчетом од претходне мешње (остављеним у наћвама). Чим укваса одмах се пече — код куће (на огњишту, под саксијом; сач је плитак, под сачом се пеку изљеваче и пите), или се носи у пекару, и пите, и кромпир, и месо.” (Отворено огњиште је коришћено и првих година 20. века. У кућама су била огњишта, зидани шпорети од цигле и шпорети од лима на четири ноге — фијакери. А пекари, осим за ретке грађане, месили су за полазнике — путнике, ашчанице, кафане).

Ако на бадњеданској трпези има рибе, онда је то пастрмка, на уљу пржена или/и „бакаљар”. (Стари Мостарци су изговарали „бакаљар”, а не бакалар). Од салата — кромпир салата.

Обично се пила вода. Неки су пили и вино, бело или црно. У току јела домаћин наздрави: „Сретан Бадњи дан.” Укућани одговоре: „Хвала.”

Уз бадњедански ручак нема колача.

„После ручка, иде се ко и обичним даном — за својим послом. Жене припремају за Божић — све што није готово у јелу и у спремању куће. Мушкарци раде у радњама.” Неки иду у посете родбини и пријатељима. И ови њима узвраћају. (Тако и два, три дана). Тога дана обично се спрема специјално божићно јело — чешкек,¹⁰ од пшеничног жита овчега меса и кокошке. Пшенично жито је најпогодније јер га је најлакше оступати. Али, пшеницу је могао заменити јечам. Мера је „на један килограм пшенице два килограма овчега меса са костима и једна кокошка.” Пошто се пшеница оступа у ступи,¹¹ раскуха се — стави у казан или већи лонац па кад провре, измакне се са ватре, да тихо врије — јер је оступана, зрно је брашњаво, и лакше загори.

„У другом суду куха се овче месо са костима, у мање воде, без соли. То се месо пре пшенице стави на шпорет — дуго се куха, а треба да се добро раскуха, да отпада од костију. И сва чорба од меса је добро раскухана, и она се долијева у пшеницу која стално, помало врије. Не сме се мијешати. Док се пшеница куха, долева се месна чорба, а онда, кад је пшеница скухана (није тврда), наспе се и раскухано месо које се добро очисти од великих костију. Месо и пшеница заједно, тихо крчају око један сат. Пшеница је доле, месо горе и увек се, по потреби, долијева чорба. Куха се и даље на тихој ватри, не сме на јакој, да се све потпуно раскуха, па се великом дрвеном варјачом увија, увија док се сасвим не смеша. Цјели сат се на лаганој ватри увија, што нимало није лако јер је велика маса. Увијају и одвајају се ситне кости, прстима. „Чешкек је увијен када се месо састави са житом, кад се дигне кашика треба да кочица” (стоји). Онда је јело готово и — измакне се са шпорета.”

Чешкек се може спремити и дан прије Бадњег дана, али се једе само на Божић — остави се за божићни ручак. Ако је време хладно, траје до нове године.

Чешкек није био обавезан. Осим Срба кухали су га и остали у свечаним приликама.

Увече/уочи Божића, на Бадњи дан, пред вече, однесе се у пекару брав да се испече. Јелачићи су носили код пекара из суседства (Саво

¹⁰ Шкаљић, Абдулах (1973). *Турцизми у српскохрватском и хрватској српском језику*, Сарајево, с.в. чешкек.

¹¹ „Од дрвета се узме шупља посуда и са гвозденом полугом се удара, ступа по житу; скида се корица, јер треба да остане сасвим чисто. (Касније су кафеџије кафу ступале у тим ступама).”

Ковач, на Великој Тепи, садашњој Улици маршала Тита). Истовремено, када се сви укућани окупе у кући, пале се бадњаци. Окупе се око мјеста где ће горети бадњаци непосредно пре доласка бадњичара. Расположење је посебно, свечано.

„Бадњаци се унесу и наложе кад се смрачи, кад дан пређе, око 5, 6 сати. Стављају их на наложено. Ватру наложи домаћа чељад — није важно ко. Тамо где нема огњишта (у кући) нађе се место у споредној згради, обично старој кући где је огњиште. Јелачићи су имали преко дворишта мању зграду од једне просторије, затим штале за коња и посебног дела за фијакер. У просторији у којој ни дрва нису држали, празној, у крају, углу, било је огњиште — из цријепа, без верига. (Претходно су је чистили. А ако је запацкана и кречили).”

„Бадњаке, најпре, уноси домаћин, па синови по старешинству. Ако има домаћин брата онда његов брат иза њега. И како их унесе тако поздрављају: Добар вече, сретна Бадња вечер. Укућани се захвале: Хвала. И бадњичари и укућани имају у десној шаци жито и (тима) замахују на бадњичаре, односно укућане — по неколико пута, по сваком од бадњичара. Бадњаке не посипају намерно житом — ако падне које зрно.”

Круљи су у летњој кухињи имали огњиште, где око 6, 7 некада и 8 сати, домаћин обави налагање бадњака на ватру. Ватру наложи само он или домаћица! И све бадњаке унесе он сам, једно по једно дебло. Круљи су налагали четири бадњака!

Кад са првим бадњаком ступи у просторију, поздрави присутне (окупљену породицу): „Сретна Бадња вечер, а домаћица одговори: Све нам сретно било, па посипа и њега и бадњак. Само први бадњак!” (Да ли је некада био само један бадњак, док је остало биље другачије називано?).

Намирити бадњаке значи ставити их на ватру. „Бадњаци су скоро исте величине и међу се један на други.”

Ко нема огњиште онда нпр. у летњој кујни, на земљи наложи бадњаке. Или, у кући нађе место где ће горети. (Касније, углавном, ставља у шпорет мале бадњаке).

На ватри бадњака могла се пећи веселица: Ако хоће да пече веселицу онда је на њему пече. Али, ретко. Ако не пеку веселицу нико не гледа (не пази ватру), јер се нема шта запалити. Ипак, повремено, неко уђе и подстакне, примиче гламњу од дебла да гори. (Може домаћин угаљ да направи за ватрену пеглу па да га користи (домаћица) и десет дана после; и више, јер је то најјачи угаљ, од тврдог дрвета).

„Кад се бадњаци разгоре иде се на вечеру.” Или, „после налагања бадњака, кад се бадњак смири — иде се у главну кућу (на вечеру)”. (И овде се бадњаци спомињу у једнини и множини! Иако се тврди да никада није био један бадњак).

Вечера је као и обичним данима, између 6 и 7 сати, чешће око 7.

За великих благодана, пре благовања, конзумирања плодова природе, исказује се захвалност и поштовање дародавцу, уз молбу и наду да се и убудуће у тим добрима ужива. Са хришћанством Бог се једини признаје за творца и дародавца свега што је било, што јесте и што ће бити. Пре вечере се молило: пред иконом, на зиду горело је кандило и домаћин је читао Оченаш. Ређе су пјеване божићне пјесме: Рождество твоје, Сви јазици, Дјева днес. Сви су пјевали и дјеца. Молило се: кад дођу од Бадњака стану пред иконом, напред домаћин на један, два метра од иконе, а остали около и иза њега. Он је на челу. Прво се прекрсте па се почне читати Оченаш. Домаћин га увек зна напамет. Чита га најгласније; остали мало тише. Пошто се Оченаш измоли, сједа се за трпезу, прекрсти се како се и иначе чини и почне обед.

Вечера, шта ко има, што је остало од ручка — риба, пилав, пасуљ, хљеб домаћи, бакаљар. Од воћа, на трпези су јабуке, највише ораси, шипци, поморанџе (ретко). То је богата вечера.

„За вечером се пило вино, наздрављало се Бадње вечер. Здравнице су fine: Сретно Бадње вече, каже домаћин, кад, седећи, подигне чашу да наздрави породици. И испије чашу вина (црног или бјелог). Наздрављало се. Домаћин дигне здравицу и пожели здравље свим укућанима: Боже помози. Да нам Бог подржи здравље и весеље и све најбоље. Остали одговоре: Дај Боже, и Хвала, и Наздравље. На то им се он захвали. Онда остали наздраве један другом и попију вино.

За време јела домаћин само једном дигне здравицу.

Вечера није била обавезна за све; ко је гладан једе. Мало се једе јер је ручак био преобилан. Али, скоро неизоставно, праве се уштипци. Неко уштипке пољева с мало меда.

После вечере мало се посједи, па се убрзо леже, јер треба сутра рано устати.

Простирања сламе, пијукање? — „То није било код православних, већ само код католика!”

Божих (7. јануар)

На Божић укућани устану рано, око три сата. Пошто се умију, окупе се, углавном сви, па и многа деца, у топлој соби где седе и чекају полазника. (Кандило се запали пре него што полазник дође). За то време нити једу, нити пију — ни кафу.

„Полазник дође после три, што може прије, да по најпрви у кућу уђе. Настојало се, јако, да полазник не пробуди укућане, да га укућани дочекају спремни.”

„Полазник је најближи род — отац, брат, зет, ујак и најближи пријатељ. (Даљи род се рачунао за најближег пријатеља.) И домаћин из куће

где се очекивао полазник одлазио је и сам да полази сестру, кћерку уда-ту. Један исти полазник могао је полазити на три, четири места.”

Полазник уђе кроз врата капије која се отворе већ тиме што неко из куће одлази за полазника.¹² Ту га нико не дочека, већ на кућним врати-ма, у ходнику, дочека га домаћица и остали укућани. Тада, и касније, све док је полазник у кући, главна је домаћица. Она је најпре на челу укућана, да би и после, стално, била уз њега.

Полазник је обучен свечано. Он носи полазник — исти је назив и за плод, дар — симбол плодности, напретка, здравља и сваке заштите од зла — шипак, јабуку или наранџу. Углавном, у медитеранским крајевима полазник је шипак. „Шипак је у џепу, а у њему пара. Не може без па-ре.” Обично је то дукат или неки сребрни новац — пет круна, или једна круна, или једна форинта. (Шипак се са страна пробуши па се пола па-ре затури, а пола вири на извану). Он носи и жито у десној шаци.

Полазник улази с поздравом „Христос се роди” и при том баца жи-то по домаћици и укућанима (чим уђе почне бацати жито), а домаћица одговара „Ваистину се роди, и посипље полазника житом.” Поздрављао је и овако: „Добро јутро. Сретан Божић. Христос се роди.” Одговарали су: „Добро нам дошо” а он: „Боље вас нашо.”

„Онда га домаћица води у собу, пред икону, где гори кандило: На иконостасу, пред иконом, стоји ћаса са житом, некуваним, пшеницом или (обично) јечмом, какво ко хоће, и свећом у средини, у житу. (Жито је равно, није узвишено на средини због свеће). „Свећа је спремљена за божићни ручак да се запали. Он вади шипак, крсти се и ставља га у ћа-су. За то време домаћица, са укућанима, стоји и не одваја се од пола-зника. После га понуди да седне па га части ракијом, кафом, нарезаним месом од веселице (слатко, ретко, није овде обичај). Али, касније, поред ракије, кафе, изнесе се мелшпаиз, слаткиши, припремљени за Божић. Он седне на чело стола и части се. Остали укућани нису важни, могу да седе или да иду за својим послом. Домаћица је важна и она је са њим. Полазник мало поседи и почести се. (Ником није жао да све најбоље изнесе пред полазника па он бира шта воли).”

Полазник још неког може да полази или да оде у цркву. У ствари, он и дође пре или после цркве. (На Божић се служба Божја заврши до 7 јер почне врло рано. Молитва се служи као сваког дана, иста).¹³

На Божић, рано, око 4 сата, на јутрење, у цркву одлазе и неки од укућана; пре доласка полазника, или за време, или после. Из неких кућа у цркву су ишли сви или скоро сви: домаћин, домаћица, одрасли укућа-ни и деца преко 8 година, а некад домаћица стигне да оде у цркву тек неког наредног дана.

¹² Али „нису се пре затварала врата од дворишта и куће”.

¹³ Поп није долазио у кућу за време Бадњег дана и Божића. (Ти су обичаји настали давно пре хришћанства, које их је само усвојило и дало им нека своја обележја).

Дешавало се да полазник дође, а да сви спавају. Онда их све буди — поспе житом. Домаћица га не посипа ако их је преварио. (Ако није, онда она њега прва поспе па онда он поспе мало. Може и домаћин да посипа, ако се задеси у кући).

Кад се дође из цркве ужина се веселице, хљеба, сира. Веселицу донесу на Бадњи дан, касно увече. Али, већином, на Божић ујутро. (Неко од укућана оде у пекару по веселицу). „Ујутро, рано, кад се пали свећа, расјече се веселица. На већ припремљеном месту у кухињи на столу стоји веселица и чека домаћина да је расјече. Домаћин је расјеца, раскида на комаде, ножем. Сјече комад за ужину и одваја за ручак у присуству укућана... (Остатак се оставља за Мали Божић).”

Ужина се, значи, после полазника, кад хоће. (Након ужине, куха домаћица ручак).

После полазника долази ко хоће у кућу. Може женско, и то није лоше, само не пре полазника, јер онда је баксуз. Ако мушко пре полазника дође прими се као полазник. Домаћица га поспе житом, иако он не узврати, и почести га: кафа, ракија, цигаре, меза. Женско се не прими као полазник. Нико је не посипа. Криво им је: „Што си поранила, питају је прекорно.”

„После полазника у кућу долази родбина и комшије да честитају Божић. И то преко цјелог дана. Обично се часте кафом, ракијом, вином, слатким, колачима — шта ко има и шта хоће. Божић се честита само са једним поздравом, без добро јутро/дан: Христос се роди, а одговара се Ваистину се роди. При том се здраве — пруже руке. Са ближим од рода и мирбожи се: Пољубе у оба образа: Мир божји, Христос се роди, каже ко је дошао у кућу, док укућан одговара као у претходном случају, дакле: Ваистину се роди.”

Домаћин који је отишао из куће за полазника долази до 12 сати, када је ручак. У ствари, ручак је тог дана или раније или око подне.

Руча се, опет, у соби где је икона. „Домаћин је тај који упали свјећу. Она стоји испод иконе или се, заједно са ћасом, стави на сред стола. (Важно је било да свећа гори, а под иконом је било најлепше мјесто).”

Углавном, провлаци се пале за Божић. Мада може и обична, глатка свјећа.”

Само једна свећа (провлаци или обична) „гори у ћаси са житом и шипком за вријеме ручка. Пола за Божић, а пола за Нову годину. Волели су да свећа фино гори, да не капље.”

„Богу се пре ручка моли и пјева (само) Рождество твоје. Онда настаје мирбожење, свих укућана са сваким. И са дјецом, и послугом.”

Кућна чељад изнесе домаћи хљеб, чорбу/супу, веселицу, сарму и остало: чешкек, шкемба (трипе) од веселице.¹⁴

---

¹⁴ „Ручак, једе што скуха. И веселицу. А веселице комади остану на столу да стоје (у тањиру). Да се почести ко год дође.”

Иако у то време чесница (погача) није била обавезна, већином су је месили, неки и за Нову годину. „Ако је божићна чесница онда се једе за време ручка. Претходно, домаћин ломи чесницу преко главе. Ако нема домаћина онда то чини мушка глава...”

У породици Јелачић није било чеснице. „Код Докића је мешена, од пшеничног брашна и масти од веселице; ако је веселица пре испечена. Шарала се дрветом за чесницу — на њему урезан знак крста и 4 слова С. У чесницу се стави пара — метални новац.”

„Од раније припремљеног чешкека за божићни ручак одвоји се у тенџеру¹⁵ колико је доста па се успе, врло мало, или воде, или чорбе, или млека — чешкек се јако згусне кад се охлади. По жељи, мало се и посоли. Не соли се кад се куха већ само док се подгријава. Ко хоће дода и мало масла или бутера.¹⁶ Масло се на шпорету уцврљи, па се поспе одгоре — ко воли. Али ретко, јер је јело, само по себи, јако. Дјеца слабо једу чешкек.”

За божићни ручак изнесе се баклава, урмашице, колачи. Али нема торте, сирнице, бурека, док ретко буде зељаница.

За ручком диже домаћин здравицу и пожели здравље и свако добро: „Сретан Божић свима. Мир божји. Боже здравље и весеље. Дуго година да дочекивали.”

Тога дана, неко из куће носи бошчалук полазнику. Или „полазник се дарује после Божића на неколико дана са бошчалуком у којем је пар веша: кошуља, гаће, марамица, краватна. (Чевра се не меће.)”

Увече, на Божић, сједи се, весели се, части се — ко дође. Леже се на спавање око 10, 11, 12 — док су гости, сваке вјере. Ти код њих, они код тебе!

Између Божића и Малог Божића живи се обично.

Мали Божић (14. јануар)

Мали Божић, тј. Свети Василије је Нова година. „Уочи Нове године сједе до 12 сати. На тај дан се обично једе само пачарица, припремљена од дјелова главе веселице. (Могу се јести и друга јела!)”

За време ручка пали се божићна свјећа, преостала половина.

Нова година по својој важности није била важнија од Божића. Тек са атеизмом она постаје најважнија. Мада, „прихватају је само млади — нове генерације.”

¹⁵ „По 7, 8 тенџера у једном домаћинству, већих или мањих.”

¹⁶ „У велику здјелу курталише (одаспе, одвади) и по врху, мало, кашиком стави масло.”